

MACHTS- OF SAMENSPEL?

ONTWIKKELEN VAN DUURZAME GEMEENSCHAPPEN

Openbare les
25 september 2024

Dr. Anton J.H. Boonen

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Lectoraat Duurzame
Gemeenschappen

MACHTS- OF SAMENSPEL?

ONTWIKKELEN VAN DUURZAME GEMEENSCHAPPEN

Openbare les
25 september 2024

Dr. Anton J.H. Boonen

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Lectoraat Duurzame Gemeenschappen

INHOUD

VOORWOORD	6
1 HERNIEUWDE AANDACHT VOOR GEMEENSCHAPPEN	9
Top-down, bottom-up of community-up?	9
Een veelzijdige blik op gemeenschappen	12
De destructieve kanten van gemeenschappen	14
Open, dynamische gemeenschappen	16
Focus van het lectoraat	16
2 SAMENLEVING IN TRANSITIE	21
Ontwikkelingen die de samenleving kleuren	21
Uitgaan van lokale kracht en integraal werken	23
Een noodzaak om te verbinden en te overbruggen	24
3 DE KRACHT VAN GEMEENSCHAPPEN	27
Drie modellen om naar gemeenschapsontwikkeling te kijken	28
Het ontwikkelen van duurzame gemeenschappen	32
Duurzame gemeenschappen vanuit een sociaal-ecologisch perspectief	34
Samenwerken en macht binnen gemeenschapsontwikkeling	35
Samenwerken in de tussen-ruimte	37
Het belang van meertaligheid en het vermogen om inter- en transdisciplinair samen te werken	40
4 TAAL VAN VERBINDING: DE KRACHT VAN KUNST, CULTUUR, SPORT EN BEWEGEN	47
De kracht van kunst en cultuur	47
De kracht van sport en bewegen	48

5 BRUGGEN BOUWEN & GRENZEN VERLEGGEN	51
Boundary crossing als leertheorie om te leren samenwerken	51
Bruggen bouwen tussen bewoners, overheid en beroepskrachten	55
6 ONDERZOEKSPROGRAMMA EN VOORBEELDPROJECTEN	59
Toepassingsgebieden en programmalijnen	60
Voorbeeldprojecten	61
7 STREVEN NAAR DUURZAME GEMEENSCHAPPEN	65
DANKWOORD	68
CURRICULUM VITAE	70
REFERENTIES	72
COLOFON	82

VOORWOORD

Deze publicatie verschijnt in verband met mijn openbare les op 25 september 2024, en is tot stand gekomen met hulp van het lectoraatsteam van het lectoraat Duurzame Gemeenschappen (Sustainable Communities) van Hogeschool Utrecht. Ik ga in op het inhoudelijk profiel en programma van het lectoraat en bied verschillende perspectieven op 'gemeenschappen', 'gemeenschapsontwikkeling' en 'duurzaamheid'.

In hoofdstuk 1 *Hernieuwde aandacht voor gemeenschappen* wijs ik op de urgentie en de diversiteit aan mogelijke invullingen die het begrip 'gemeenschap' kan hebben.

In hoofdstuk 2 *Samenleving in transitie* ga ik in op de complexe maatschappelijke ontwikkelingen waar de samenleving nu en in de nabije toekomst mee te maken krijgt.

In hoofdstuk 3 *De kracht van gemeenschappen* zoom ik onder meer in op de betekenis die wordt gegeven aan gemeenschappen en gemeenschapsontwikkeling en het belang van gelijkwaardige samenwerking tussen deelnemers van gemeenschappen in de zogeheten tussen-ruimte.

In hoofdstuk 4 *Taal van verbinding: de kracht van kunst, cultuur, sport en bewegen* staat het belang van meertaligheid om duurzame gemeenschappen te ontwikkelen centraal, met een nadrukkelijke rol voor kunst, cultuur, sport en bewegen.

In hoofdstuk 5 *Bruggen bouwen & Grenzen verleggen* ga ik in op de manier waarop grensoverstijgende samenwerking binnen en tussen gemeenschappen gerealiseerd kan worden als manier om duurzame gemeenschappen te ontwikkelen.

In hoofdstuk 6 *Onderzoeksprogramma & voorbeeldprojecten* benoem ik de programmalijnen die invulling geven aan het lectoraatsonderzoek en bespreek ik een aantal voorbeeldprojecten die een bijdrage leveren aan het beantwoorden van de centrale onderzoeksvraag van het lectoraat.

In hoofdstuk 7 *Streven naar duurzame gemeenschappen* vat ik de belangrijkste inzichten van deze publicatie samen.

Anton Boonen

“

Nederland kent een redelijk hoog niveau van brede welvaart. Maar de realiteit is verontrustend: de hulpbronnen die cruciaal zijn voor de welvaart van toekomstige generaties worden gestaag uitgehold.

1 HERNIEUWDE AANDACHT VOOR GEMEENSCHAPPEN

Top-down, bottom-up of community-up?

Nederland kent momenteel nog steeds een redelijk hoog niveau van brede welvaart, zo laten de bevindingen uit de [monitor Brede Welvaart en de Sustainable Development Goals](#) van het Centraal Bureau voor de Statistiek laten zien. [Brede welvaart](#) betreft de kwaliteit van (samen) leven hier en nu, en de mate waarin deze ten koste gaat van de brede welvaart van latere generaties, of van die van mensen elders in de wereld. Maar achter deze schijnbaar rooskleurige situatie schuilt een verontrustende realiteit: de hulpbronnen die cruciaal zijn voor de welvaart van toekomstige generaties worden gestaag uitgehold. Natuurlijk en sociaal kapitaal, essentiële bouwstenen voor duurzame welvaart, worden ernstig bedreigd. Het natuurlijk kapitaal, dat wil zeggen onze natuurlijke ecosystemen en biodiversiteit, vertoont zorgwekkende tekenen van achteruitgang, wat een directe bedreiging vormt voor de leefbaarheid van komende generaties. Evenzo lijdt ons sociaal kapitaal (Bourdieu, 1986; Coleman, 1990; Jacobs, 1961; Woolcock, 1998, 2001), dat de kwaliteit van onze sociale verbindingen en maatschappelijke participatie weerspiegelt, onder een alarmerende neergang. Het contact met familie, vrienden en burens, evenals de betrokkenheid bij verenigingen en vrijwilligerswerk, vertonen al geruime tijd een dalende trend. Bovendien is recentelijk het vertrouwen in onze instituties, waaronder de rechtsorde, significant afgenomen (zie bijvoorbeeld <https://nos.nl/artikel/2510488-de-kamer-heeft-gefaald-betrokkenen-herkennen-uitkomsten-rapport-enquetcmissie>).

We voelen dat we van onze overheden niet meer gedaan krijgen wat ze volgens velen van ons zouden moeten doen: het ijs onder ons maatschappelijk welzijn dik genoeg houden. Overheden, maar

ook bedrijven, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen claimen ten onrechte het monopolie op expertise om de complexe vraagstukken rond duurzaamheid, klimaat en energie, polarisatie, sociale onrechtvaardigheid en sociale ongelijkheid (De Klerk, Eggink, Van Echtelt, Kromhout & Van den Berg, 2022; De Klerk, Eggink, Plaisier & Sadiraj, 2023; Van der Meulen et al., 2023), die van invloed zijn op het maatschappelijk welzijn, de participatie van mensen in de samenleving en de ontwikkelingsmogelijkheden van kinderen en jongeren, te adresseren.

Die monopolistische aanpak levert weinig op. Sterker nog, de afgelopen tijd is gebleken dat een overdaad aan beleid eerder een averechts effect heeft op de kwaliteit van leven en het maatschappelijk welzijn van burgers (Van den Berg, 2023). Met alle gevolgen van dien. De verwoestende impact die de toeslagenaffaire heeft op getroffen gezinnen en de tergend langzame afhandeling van de aardbevingschade waar Groningers mee geconfronteerd worden en de gevolgen daarvan, zijn slechts enkele van de vele voorbeelden die dat beeld ondersteunen (zie <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2462070-herstel-gedupeerden-toeslagenaffaire-loopt-vast-door-ambtelijke-chaos> en <https://nos.nl/artikel/2514489-onderzoek-aardbevingsproblematiek-ontwricht-leven-van-kinderen-in-groningen>).

Het besef daalt inmiddels in dat complexe maatschappelijke vraagstukken geen duurzame oplossing vinden als deze oplossingen niet van de mensen zelf zijn; als hun oorsprong niet te vinden is in straten, buurten, wijken en dorpen, zonder betrokkenheid van degenen waar het echt om gaat; de burger zelf (Hofman, Jeurig, Van Mierlo, Oelkers & Visser, 2021). Er vindt steeds vaker een switch plaats van een *top-down* benadering waarbij de overheid en maatschappelijke organisaties op basis van expertise oplossingen ontwikkelen die vervolgens aan de samenleving worden aangeboden of opgelegd, naar een meer *bottom-up* benadering, waar burgers zelf aan de slag gaan. Het gaat in dit geval om bewoners die zich bewust zijn van wat

er in hun buurt aanwezig is en dit samen, als collectief, kunnen inzetten om verandering te bewerkstelligen (Hofman et al., 2021; Huijgen & Fortuin, 2021; Russell & McKnight, 2022). Dat kan klein beginnen, met een initiatief of behoefte van één bewoner. Dit initiatief kan leiden tot nieuwe contacten, nieuwe 'haakjes' en het organiseren van andere activiteiten (Ziegler & Gautier, 2023). Zo komt van het een het ander en wordt langzaam en stap voor stap het sociaal weefsel in een buurt versterkt.

Voorbeeld

Jade woont in een van de Hilversumse hofjes in de wijk Kerkelanden. Ze schoof daar ooit aan bij een Buurtbakkie. Ze vertelde de community builder Katinka dat ze wel iets wilde doen met kinderen en ontmoeten. Katinka nodigde haar uit om haar idee te delen bij een bewonersavond. Daar ontmoette ze Angelique die in drie hofjes een Straatspeeldag organiseert. Ze ging er kijken, ging met Angelique bij de plaatselijke supermarkt 'lullen voor spullen' en besloot de sprong in het diepe te wagen. Ze organiseerde de Straatspeeldag op haar eigen hofje. "Ik stond er bleu in en dacht dat het een flop zou worden, maar het was lekker weer en er waren 25 kinderen. Na afloop was ik euforisch! De voldoening was echt enorm, het overtrof iedere verwachting." ([Versawelzijn.nl](https://www.versawelzijn.nl)).

Bovenstaand voorbeeld illustreert de kracht van lokale (bewoners) initiatieven: bewoners benutten hun eigen talenten en capaciteiten om activiteiten te organiseren en vraagstukken aan te pakken. Daarbij schakelen ze pas externe hulp en expertise in wanneer ze binnen hun eigen kring geen oplossing meer kunnen vinden (Hofman et al., 2021). Maar het ontwikkelen van eigenaarschap en zeggenschap van bewoners en hun vermogen om een leidende rol te spelen bij het aanpakken van de complexe maatschappelijke vraagstukken waar de huidige samenleving voor staat, is geen eenvoudige opgave. Zelfredzaamheid van bewoners wordt vaak overschat (Kromhout, Kornalijnslipjer & De Klerk, 2018; Kromhout, Van Echtelt & Feijten, 2020; Pommer,

Boelhouwer, Eggink, Marangos & Ooms, 2018). Het empoweren, het proces van versterking waarbij individuen greep krijgen op hun eigen situatie en omgeving (Van Regenmortel, 2008, 2011, 2020, 2022), gaat namelijk niet vanzelf en verloopt niet automatisch soepel.

Een meer uitgebalanceerde benadering lijkt een oplossing te bieden. In plaats van te werken vóór bewoners (de top-down-benadering) en te werken dóór bewoners (de bottom-up-benadering), wordt binnen deze benadering gestreefd naar een gelijkwaardige samenwerking tussen bewoners, beroepskrachten en (lokale) overheid, waarbij elke partij zijn eigen unieke kwaliteiten inzet als aanvulling op elkaar. In dit geval wordt gesproken over een community-up benadering (Eelderink, 2020; Van der Vlegel-Brouwer, Eelderink & Bussemaker, 2023). Gelijkwaardigheid houdt hierbij in dat partijen verschillende kwaliteiten hebben. Door deze kwaliteiten op basis van gelijkwaardigheid te bundelen, kunnen ze elkaar versterken (Van Hasselt, 2022). Deze benadering hanteert een bredere, relationele en systemische invulling van het begrip gemeenschap. Het betreft namelijk gemeenschappen waar niet alleen bewoners deel van uitmaken, maar ook (sociale) beroepskrachten, medewerkers van (lokale) overheden en (sociaal) ondernemers.

Een veelzijdige blik op gemeenschappen

Het denken in gemeenschappen kan worden gezien als de communitaristische tegenhanger van het neoliberale, op het individu en de competitie gerichte mens- en wereldbeeld dat de afgelopen jaren in onze samenleving de overhand heeft genomen (Lijster, 2022). Volgens communitaristen vatten liberalen en neoliberalen de samenleving op als een associatie van individuen in plaats van als een gemeenschap (Van Peperstraten, 1999). Voor zover (neo-)liberalisten een beroep doen op gemeenschapszin, maken ze meteen duidelijk dat dit alleen dient voor het eigenbelang. Op hun beurt biedt communitarisme, volgens het (neo-)liberalisme, te weinig ruimte voor vrijheid en het eigen oordeel van het individu. In beide opvattingen wordt echter het collectief lijnrecht tegenover de vrijheid en autonomie van het individu geplaatst:

het individu opereert in volledige vrijheid en zelfstandigheid, of het is volledig opgenomen in de gemeenschap waar het al zijn vrijheid opgeeft (Lijster, 2022). Een genuanceerder en bruikbaar beeld van wat gemeenschappen inhouden gaat echter uit van de balans tussen individuele vrijheden en de behoefte van mensen aan geborgenheid en gemeenschappelijkheid. Het gaat binnen gemeenschappen veel meer om de wisselwerking tussen autonomie en verbondenheid (Lijster, 2022).

Gemeenschappen kun je op verschillende manieren typeren. Een meer traditionele kijk op gemeenschappen vertrekt vanuit een territoriaal oogpunt en ziet een gemeenschap als een straat, buurt, wijk, dorp, stad of land (Gilchrist, 2019). Echter, het feit dat mensen dicht bij elkaar wonen hoeft niet per definitie te betekenen dat ze veel met elkaar te maken hebben. De burens zijn niet per se de mensen waarmee veel interactie bestaat. Bovendien worden veel gemeenschappen in de huidige tijd online gevormd: digitale gemeenschappen zoals Facebook, LinkedIn-groepen en crowdsourcing- en crowdfundingplatformen (Van Gestel, 2015). Daarom is het van essentieel belang om gemeenschappen ook te beschouwen vanuit een meer relationeel perspectief, waarbij de dynamiek van de interacties tussen individuen en de sociale structuren waaraan zij deelnemen centraal staat. In een wereld die voortdurend in beweging is ('becoming'), waarin niets en niemand volledige controle heeft over sociale processen, en waar sociale fenomenen zich fluïde ontwikkelen in een oneindig proces van verandering, verschuift de nadruk van liberale, individualistische 'vrijheid' naar een concept van 'wederzijdse afhankelijkheid'. Deze onderlinge afhankelijkheid wordt gekenmerkt door reciprociteit. De aard van de interacties en relaties tussen individuen en de sociale netwerken waarin zij verweven zijn, is bepalend voor de vorming en ontwikkeling van gemeenschappen (Dépelteau, 2018).

De aard van de relaties binnen gemeenschappen kan variëren. Het kan bijvoorbeeld gaan om gemeenschappen die gebaseerd zijn op gedeelde culturele ervaringen (*communities of identity*), gedeelde

passies (*communities of interest*) of gedeelde doelen (*communities of purpose*). Daarnaast kunnen gemeenschappen gericht zijn op leren (*communities of practice*) of onderzoek (*communities of inquiry*) of ontstaan vanuit een gedeelde hulpvraag (*communities of support*). Bovendien kunnen gemeenschappen spontaan, tijdelijk en ongepland ontstaan (*communities of circumstance*) (Gilchrist, 2019).

Binnen het lectoraat Duurzame Gemeenschappen onderzoeken we gemeenschappen vanuit een geografisch perspectief, maar zijn we vooral ook geïnteresseerd in de intrinsiek relationele aspecten van gemeenschappen. Daarbij is de verbinding met het begrip 'sociaal kapitaal' cruciaal. We vertrekken vanuit het basisidee dat sociale netwerken een waarde hebben: voor individuen, voor gemeenschappen en voor de samenleving als geheel (Dekker & Uslaner, 2003; Middleton, Murie & Groves, 2005).

De destructieve kanten van gemeenschappen

Gemeenschappen worden vaak geprezen vanwege hun potentieel om op een positieve wijze bij te dragen aan de samenleving. Een dergelijke optimistische benadering om de waarde en impact van gemeenschappen te begrijpen is essentieel. Maar naast deze lovenswaardige aspecten is het wijs om ook de minder gunstige aspecten van gemeenschapsvorming in acht te nemen. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om destructieve vormen van gemeenschappen (Hooghiemstra & Van Pelt, 2020). Terwijl de focus vaak ligt op het bevorderen van verbinding en saamhorigheid, is er soms te weinig aandacht voor de desintegratie en negatieve kanten van bepaalde gemeenschapsstructuren. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om gemeenschappen die te veel naar binnen zijn gekeerd en uitsluitend aandacht hebben voor 'bonding', 'verbindend' sociaal kapitaal. Het gaat dan om personen die een relatief sterke band met elkaar hebben, die elkaar vertrouwen en op elkaar rekenen; mensen die in veel opzichten op elkaar lijken (Verharen & Rözer, 2022). Daar zijn ook risico's aan verbonden. De mensen om je heen kunnen je ook van de buitenwereld

afschermen. Dat kan betekenen dat een gemeenschap verstart, naar binnen gekeerd raakt en het contact met de buitenwereld verliest. De Franse filosoof Jean-Luc Nancy vat dit gemeenschappelijk streven naar een afgebakende en gesloten sociale identiteit of eigenheid samen onder de noemer 'immanentisme' (leven, Van Rooden, Schuilenburg & Van Tuinen, 2011). Gemeenschappen die bijvoorbeeld eenzijdig gericht zijn op bewoners die eenzelfde doel nastreven en zich organiseren kunnen inefficiëntie (elke gemeenschap gaat het eigen wiel uitvinden), ongelijkheid (mensen zijn in de ene gemeenschap beter af dan in de andere) en zelfs exclusie (mensen zijn niet welkom) juist in de hand werken (Van Gestel, 2015). Gemeenschappen gebaseerd op religie, etniciteit of taal kunnen een bron zijn van onverdraagzaamheid tegenover andersdenkenden (Van Gestel, 2015). Een actueel voorbeeld hiervan is de opkomst van extremistische groeperingen die sociale en religieuze gemeenschappen misbruiken als platform voor radicalisering en conflicten. Denk hierbij aan verschillende gevallen van radicalisering binnen sommige religieuze gemeenschappen die hebben geleid tot gewelddadige uitbarstingen en conflicten, wat de sociale cohesie en vrede in gebieden en landen aanzienlijk heeft verstoord. Daarnaast hebben nationalistische gemeenschappen in verschillende delen van de wereld een sterk xenofobisch karakter gekregen, met uitsluiting en vijandigheid jegens buitenstaanders (Lijster, 2022). Een recent voorbeeld hiervan zijn anti-immigratiebewegingen en hun retoriek die gericht zijn tegen migrantengemeenschappen. Dat heeft geleid tot verdeeldheid en conflicten in de samenleving.

Deze voorbeelden laten zien hoe gemeenschappen, ondanks lof voor hun verbindende kracht, ook een potentieel ontwrichtende invloed op de maatschappij kunnen hebben. Echter, om te beoordelen of gemeenschappen een probleem vormen, en vooral voor wie, is het cruciaal om rekening te houden met aspecten zoals de tijdsgeest, de context, geldende normen en waarden, en de vraagstukken waaraan ze werken.

Open, dynamische gemeenschappen

Met ons lectoraatsonderzoek willen we bijdragen aan de ontwikkeling van gemeenschappen die open en dynamisch zijn en anticiperen op veranderingen in de samenleving. We streven naar intrinsiek relationele gemeenschappen waarin bewoners, beroepskrachten en (lokale) overheden op gelijkwaardige wijze samenwerken en waarbij rekening wordt gehouden met de natuurlijke omgeving en de afhankelijkheid van de aarde en de zon. Dit wordt ook wel samenwerken binnen de quintuple helix genoemd (Galvao, Mascarenhas, Marques, Ferreira & Ratten, 2019). Deze gemeenschappen worden gezien vanuit een ecologisch perspectief waarin veerkracht en diversiteit worden omarmd (Peeters, 2011). Ze zijn open voor anderen en andere perspectieven, wat hen in staat stelt om te evolueren tot lerende en duurzame entiteiten (Lijster, 2022). Kenmerkend voor deze gemeenschappen is de focus op 'bridging' en 'linking' sociaal kapitaal, waarbij verbindingen worden gelegd tussen verschillende groepen, gemeenschappen en organisaties in de samenleving, evenals met instanties zoals de overheid (Peeters, 2011; Verharen & Rözer, 2022). De aanwezigheid van bridging en linking sociaal kapitaal is essentieel voor de ontwikkeling van duurzame gemeenschappen (Gilchrist, 2019; Wakefield & Poland, 2005). In hoofdstuk 3 van deze publicatie bespreken we hoe we naar gemeenschapsontwikkeling kunnen kijken en wat we verstaan onder 'duurzaamheid'. We richten ons hierbij onder andere op de impact die samenwerkings- en machtsdynamieken hebben op de ontwikkeling van gemeenschappen.

Focus van het lectoraat

Het lectoraat Duurzame Gemeenschappen zal de komende jaren door het uitvoeren van praktijkgericht onderzoek het denken over en de invulling en ontwikkeling van duurzame gemeenschappen verder gaan vormgeven en onderzoeken. Daarbij hanteren we de volgende centrale onderzoeksvraag: *Op welke wijze en in welke mate kan het ontwikkelen, het versterken en het verbinden van duurzame gemeenschappen bijdragen aan het bevorderen van de kwaliteit van samenleven en het*

terugdringen van de sociale ongelijkheid binnen en rond de (groot) stedelijke context?

We maken binnen het lectoraatsonderzoek een expliciete koppeling met de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) die door de Verenigde Naties (2015) zijn opgesteld. Vooral met [SDG 11](#): het zorgdragen voor duurzame steden en – voor ons lectoraat het meest relevant – gemeenschappen. We maken gebruik van de beschikbare kennis over gemeenschappen en gemeenschapsontwikkeling en de rijke en veelzijdige kennis die we sinds 2007 binnen het lectoraat hebben opgebouwd. In dat jaar startte het lectoraat onder de naam Participatie & Maatschappelijke Ontwikkeling; vanaf 2017 werd het gecontinueerd onder de naam Participatie & Stedelijke Ontwikkeling. Het betreft, naast kennis over *community development* en *duurzaamheid*, kennis over onderwerpen als *ecosystemen*, *sociale basis*, *interdisciplinaire samenwerking*, *urban education*, *de maatschappelijke waarde(n) van sport en sportparticipatie*, *kunst*, *creativiteit* en *cultuurparticipatie* (zie voor meer informatie en voorbeelden van uitgevoerde onderzoeksprojecten uit vorige lectoraatsperiodes de openbare les van De Vos & Verhagen uit 2017).

De komende jaren ontwikkelen we nieuwe kennis over deze onderwerpen en plaatsen we *gemeenschappen* en *gemeenschapsontwikkeling* in een centrale positie. We doen dat door gebruik te maken van participatieve en emancipatorische onderzoeksmethoden, zoals Community-Based Participatory Research (ook bekend als participatief actieonderzoek) en Arts-Based Research (Leavy, 2022; Van Heijst, De Vos & Keinemans, 2019; Van Lieshout, Jacobs & Cardiff, 2022). Dit zijn methoden waar het lectoraat ook een lange traditie in heeft. Deze kennis moet praktisch relevant zijn en doorwerken in opleidings- en beroepspraktijken en in de bredere samenleving.

Twee accenten binnen ons onderzoek zijn belangrijk om in deze publicatie aandacht te geven. Het gaat ten eerste om de rol die

---

meertaligheid speelt in de ontwikkeling van duurzame gemeenschappen (zie hoofdstuk 4 van deze publicatie). Meertaligheid betekent voor ons dat we in ons lectoraatsonderzoek oog en oor hebben voor verbale (discursieve) communicatie, maar ook voor niet-discursieve praktijken als sport en de kunsten. Dit omdat mensen zich binnen en tussen gemeenschappen op alle mogelijke manieren uit willen en kunnen drukken, bijvoorbeeld door dans, bewegen, muziek en theater. Ten tweede onderzoeken we hoe we interdisciplinair of – wanneer we ook de stem van bewoners serieus en actief (mee)nemen – transdisciplinair samenwerken kunnen bevorderen, met als doel duurzame gemeenschappen blijvend te ontwikkelen (zie hoofdstuk 5).

“

Het besef daalt
inmiddels in
dat complexe
maatschappelijke
vraagstukken geen
duurzame oplossing
vinden als deze
oplossingen niet van
de mensen zelf zijn.

2 SAMENLEVING IN TRANSITIE

De bestaanszekerheid van burgers staat onder druk, de eenzaamheid onder ouderen groeit, de polarisatie en kansenongelijkheid in de samenleving neemt toe en klimaatverandering zorgt voor onrust. Een kleine greep uit de ontwikkelingen die de afgelopen jaren met regelmaat in de nieuwsberichten van de NOS te vinden waren: [Nederlanders ergeren zich aan polarisatie](#); [Een op de vijf jongeren ervaart klimaatstress](#); [Blijven werken aan kansengelijkheid en bestaanszekerheid](#). Verschillende ontwikkelingen zijn van invloed op de kwaliteit van het (samen)leven en de mate van participatie van burgers in de samenleving. Vooral voor degenen die zich in kwetsbare of sociaal onrechtvaardige posities bevinden, zijn de mogelijkheden tot deelname beperkt en niet vanzelfsprekend. Zij kunnen niet altijd terugvallen op hun netwerk, lokale gemeenschap of gemeente als ze behoefte hebben aan ondersteuning. Een groeiend aantal mensen kampt met problemen die hun participatie in de samenleving belemmeren, zoals zorgen over opvoeding, gezinsgerelateerde psychische problemen, moeilijkheden bij het zelfstandig uitvoeren van huishoudelijke taken, schulden, gebrek aan een sociaal netwerk en het risico op sociaal isolement (De Klerk et al., 2023). Velen ervaren een gevoel van onzekerheid en het ontbreken van controle over hun leven. Dit gebrek aan grip kan de gezondheid negatief beïnvloeden en de algehele tevredenheid met het leven aanzienlijk verminderen (Bovens, Tiemeijer, Keizer, Hulscher, De Boer & Cordington, 2023).

Ontwikkelingen die de samenleving kleuren

In de toekomstverkenning *Vandaag is het 2040* (Van der Meulen et al., 2023), opgesteld in opdracht van voormalig minister Robert Dijkgraaf, worden ontwikkelingen geïdentificeerd die de complexiteit van onze huidige samenleving typeren en invloed uitoefenen op haar deelnemers. Een van deze ontwikkelingen betreft de toenemende

sociale ongelijkheid en polarisatie in de samenleving. Digitalisering, internationalisering en veranderingen in de maatschappij en op de arbeidsmarkt bieden kansen, maar brengen ook risico's met zich mee. De groeiende polarisatie tussen verschillende groepen in de samenleving gaat gepaard met steeds grotere tegenstellingen, zoals nationale versus kosmopolitische oriëntatie, stedelijk versus niet-stedelijk, verschillen in opleidingsniveau en inkomensongelijkheid. Deze ontwikkelingen leiden tot zorgen over de ontwikkeling van de publieke ruimte waarin open democratische discussies kunnen plaatsvinden, aangezien mensen vaak in hun eigen filterbubbel belanden. Dit resulteert in sociale ongelijkheid en onrechtvaardigheid in de samenleving die structureel en hardnekkig is.

De klimaatverandering en overgang naar een duurzame samenleving verdient eveneens speciale vermelding als cruciale ontwikkeling. Vijf van de zeventien SDG's richten zich direct op ecologie, energie en klimaat. Gezien de mondiale impact van deze uitdagingen is internationale samenwerking van cruciaal belang. Dit vraagt om meer dan enkel gespecialiseerde kennis; het vereist vaardigheden zoals samenwerking en effectieve communicatie, naast sterke interpersoonlijke eigenschappen zoals empathie en vaardigheden in conflictbeheersing.

Een laatste ontwikkeling die belangrijk is om te noemen is de veranderende samenstelling van de Nederlandse bevolking. De bevolking groeit voornamelijk door migratie (van arbeidsmigranten, expats, internationale studenten en – slechts in beperkte mate – asielzoekers) en een stijgende levensverwachting. Er is sprake van dubbele vergrijzing: niet alleen neemt het aantal 65-plussers toe, maar deze groep wordt ook ouder. Dit legt druk op de gezondheidszorg en sociale diensten, wat resulteert in een grotere vraag naar arbeid in deze sectoren. Vergrijzing heeft grote gevolgen voor de kosten van de gezondheidszorg en de beschikbare arbeidskrachten.

Uitgaan van lokale kracht en integraal werken

De ontwikkelingen die we in de vorige paragraaf bespraken zijn veelvuldig opgetekend in rapporten van overheidsinstanties zoals het Sociaal Cultureel Planbureau (bijvoorbeeld de rapporten *Zicht op zorgen*, 2023 en *Samenleving in Beweging*, 2023), de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (bijvoorbeeld het rapport *Grip: Het maatschappelijke belang van persoonlijke controle*, 2023) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (bijvoorbeeld de monitor *Brede Welvaart en de SDG's*, 2023). Ze krijgen daarmee voornamelijk een beleidsmatige invulling.

De vergaande decentralisaties binnen het sociaal domein zijn een goed voorbeeld van een van de manieren waarop de overheid wilde omgaan met bovenstaande ontwikkelingen. De decentralisaties waren bedoeld om het beleid dichter bij de burgers te brengen en zorg en welzijn beter op de lokale behoeften af te stemmen. Kostenbesparing leek echter de voornaamste drijfveer van de overheid om zich terug te trekken en meer in te zetten op de kracht van de lokale samenleving. De verwachting was namelijk dat mensen met hulpbehoeften niet meteen bij de overheid zouden aankloppen, maar hun problemen zelf of via hun netwerk zouden oplossen (De Klerk et al., 2022). Dit resulteerde inderdaad in diverse initiatieven die de kracht van lokale gemeenschappen toonden, zoals buurtinitiatieven tijdens de coronapandemie (NJI, 2022). Er blijkt echter een kloof te zijn tussen wetgevingsverwachtingen en praktijkervaringen als het gaat om 'eigen kracht' en de kracht van lokale samenlevingen. In de praktijk blijkt de verwachte eigen kracht of hulp uit het netwerk niet altijd voldoende of mogelijk te zijn, bijvoorbeeld omdat mensen niet altijd de ruimte krijgen en de vaardigheden missen om ondersteuning te vragen aan anderen. Dat geldt vooral voor diegenen die zich in een kwetsbare en onrechtvaardige positie bevinden (Kromhout et al., 2018; Kromhout et al., 2020; Pommer et al., 2018). Bovendien ontbreekt vaak het inzicht bij beroepskrachten in wat bewoners en lokale netwerken zelf kunnen.

Naast het benutten van de kracht van inwoners en hun lokale netwerken, staat integraal en wijkgericht werken hoog op de beleidsagenda's van gemeenten (zie bijvoorbeeld de [Nota van Uitgangspunten Met elkaar, voor elkaar, onderdelen van sociale basis en basiszorg 2025-2025, Gemeente Utrecht, 2024](#)). Maar dit blijkt in veel gemeenten lastig van de grond te komen door gescheiden financiering, verschillende doelen, regels en werkwijzen, en het ontbreken van een integrale blik bij beroepskrachten. Het vergt een herstructurering van financiële modellen en een coherent beleidskader dat verschillende sectoren overbrugt om effectief integraal werken te faciliteren. Dit vereist niet alleen een mentaliteitsverandering, maar ook een aanzienlijke inzet om barrières tussen afdelingen en financieringsstromen te slechten, zodat een gezamenlijke visie kan worden gerealiseerd die de samenwerking tussen overheden en beroepskrachten bevordert.

Een noodzaak om te verbinden en te overbruggen

In het licht van de constatering dat aandacht voor 'eigen kracht' en 'zelfredzaamheid' van inwoners en lokale gemeenschappen nog niet zo simpel is, wordt een steeds groter beroep gedaan op beroepskrachten uit het sociaal domein en aanpalende domeinen, zoals onderwijs, cultuur en zorg. Die toenemende vraag naar hulp en ondersteuning is echter niet gemakkelijk op te vangen, vanwege de oplopende tekorten aan arbeidskrachten in deze domeinen. Integraal werken, tussen en over domeinen heen, om elkaar te ondersteunen en elkaar werk uit handen te nemen, blijkt bovendien complex te zijn en geen sinecure. Voor het lectoraat Duurzame Gemeenschappen geldt de basisgedachte dat er verbinding en samenwerking moet plaatsvinden tussen bewoners, beroepskrachten en de (lokale) overheid om niet alleen de eigen krachten, maar ook die van anderen te ontdekken en sociale samenhang te realiseren. In het vermogen om te verbinden en te overbruggen schuilt een belangrijke sleutel tot het omgaan met de complexe ontwikkelingen en uitdagingen waarmee onze samenleving te maken heeft.

“

Gemeenschappen zijn niet alleen een middel om oplossingen te vinden voor complexe maatschappelijke vraagstukken, maar ook een doel op zich.

3 DE KRACHT VAN GEMEENSCHAPPEN

De focus op wat gemeenschappen te bieden hebben is de afgelopen jaren vaak veranderd. Gemeenschappen worden vaak uitsluitend gezien als middel om oplossingen te vinden voor complexe maatschappelijke vraagstukken. Maar dat is onterecht, want het vormen van gemeenschappen is ook een doel op zich: gemeenschappen kunnen de sociale cohesie bevorderen, het onderling vertrouwen en de onderlinge verbondenheid tussen mensen vergroten en bijdragen aan een positief gevoel over de kwaliteit van het leven (Mattesich & Monsey, 2004). Onderstaande uitspraken, opgehaald binnen het lectoraatsproject [Bewoners nemen regie in de wijk Hilversum Zuidwest](#), illustreren waarom het betekenisvol is voor mensen om te behoren tot een gemeenschap ([Versawelzijn.nl](#)).

Rita (bewoner): “Iedereen zit hier in zijn of haar eigen doosje. Vroeger had je rondom de kinderen gemakkelijk gesprekjes en contact. Dat is nu anders. Daarom is deze koffieochtend fijn.”

Paul (bewoner): “Eigenlijk was de aanleiding voor deze avond de behoefte om alle beheerders van buurtapps over veiligheid in de wijk samen te brengen. Ik ben eerlijk gezegd wel blij verrast door de enorme opkomst vanavond.”

Karim (bewoner): “Ik heb nog wel een suggestie om de saamhorigheid in de buurt te vergroten: heet nieuwe bewoners met de hele straat welkom. Dat werkt bij ons ook perfect.”

Katinka (community builder): “Als mensen elkaar ontmoeten, komt van het één het ander.”

Gemeenschapszin en gemeenschapskracht staan momenteel hoog op de (politieke) agenda. Gezien de groeiende aandacht voor en bewustwording van zowel de positieve als negatieve aspecten van gemeenschappen in de huidige samenleving, is het essentieel om in de praktijk toepasbare kennis te vergaren over de manier waarop gemeenschappen zich kunnen ontwikkelen tot duurzame en lerende entiteiten. Gemeenschappen kennen een rijkheid aan invullingen. En ook gemeenschapsontwikkeling kan vanuit verschillende invalshoeken bekeken worden (Bhattacharyya, 2004).

Drie modellen om naar gemeenschapsontwikkeling te kijken

Gilchrist (2019) bespreekt drie modellen om naar gemeenschapsontwikkeling te kijken: het consensus model, het pluralistische model en het radicale model. Deze modellen kunnen helpen om een beter beeld te krijgen wat gemeenschapsontwikkeling kan inhouden en welke doelen gemeenschapsontwikkeling kan dienen. We lopen ze kort na en geven bij elk model een voorbeeld.

Gemeenschapsontwikkeling binnen het zogenoemde *consensus model* is bedoeld om de lokale kracht en verantwoordelijkheid van gemeenschappen aan te spreken, om de verbinding en samenwerking binnen en tussen gemeenschappen te verbeteren en om deelname aan gemeenschappen te ondersteunen. Er wordt ingezet op het bevorderen van het gemeenschapsgevoel, bijvoorbeeld door het organiseren van (culturele) activiteiten, en op de samenwerking met overheidsinstanties en maatschappelijke organisaties om ervoor te zorgen dat de geboden diensten aansluiten bij lokale behoeften. Het consensus model sluit nauw aan bij de manier waarop socioloog Sennett (2016) naar de ontwikkeling van gemeenschappen kijkt; met de nadruk op het bevorderen van (spontane) sociale interactie, het streven naar inclusiviteit en het benadrukken van het belang van informele sociale structuren. Hierna volgt een voorbeeld van een situatie waarin de lokale kracht en verantwoordelijkheid van gemeenschappen wordt aangesproken.

Voorbeeld consensus model

Voor de Zeverijnflat II in de wijk Kerkelanden in Hilversum zitten twaalf bewoners. Ze hebben voor de tweede keer een 'flatkoffie' georganiseerd. Dat betekent: gezellig samenzitten, koffie drinken, praten over het leven en samen plannetjes maken. In de uitbundig schijnende najaarszon gaat het binnen no-time over een flatbarbecue. Katinka werkt als community builder. Ze pakt een vlaggetje en al snel staan er veel namen onder het woord barbecue. Iedereen wil wel meedoen, vooral om de gezelligheid. Soms kennen de bewoners elkaar al, een andere keer leren ze elkaar hier kennen. Een bewoner komt met haar rollator aan. Ze is gevallen en heeft een gehavend gezicht. Haar flatgenoten bieden haar direct hulp aan als ze die nodig heeft. Fijn om, dichtbij huis, op je buurtgenoten te kunnen rekenen. Als de middag ten einde loopt, zijn er in totaal ruim twintig bewoners langs geweest. Mensen die elkaar voor de koffie niet allemaal bij naam kenden. Die niet wisten wie nou precies waar woont. Nu weten ze dat wel. Daarom is deze flatkoffie zo waardevol. Deze mensen gaan elkaar groeten. Samen een barbecue organiseren. Nemen de volgende keer misschien wel een buurman of buurvrouw mee. Zo ontstaan steeds weer nieuwe ontmoetingen en komt van het een het ander. En wordt het steeds meer 'samen'. (Versawelzijn.nl)

Gemeenschapsontwikkeling binnen het *pluralistisch model* is bedoeld om ondersteuning te bieden aan leden van gemarginaliseerde groepen, zodat ze hun ideeën kunnen identificeren en verwoorden, en hun communicatiekanalen kunnen verbeteren. Met als doel dat besluitvormers luisteren naar en begrip hebben voor deze verschillende perspectieven. Deze manier om aan gemeenschapsontwikkeling te werken biedt kansen voor uitgesloten en onderdrukte mensen om een stem te vinden, hun zorgen te verwoorden en invloed uit te oefenen op beslissingen die hun leven beïnvloeden. De inzet is om gemeenschappen te helpen zich te organiseren, een collectieve stem te vinden en druk uit te oefenen op beleidsmakers om meer aandacht te besteden aan hun behoeften en aspiraties. In lijn met

het denken van filosoof Michel Foucault kunnen we het pluralistische model van gemeenschapsontwikkeling beschouwen als een streven om machtsdynamieken binnen een samenleving te erkennen en te verplaatsen naar meer inclusieve en emancipatoire structuren. Hierin krijgen gemarginaliseerde groepen een stem en de mogelijkheid om invloed uit te oefenen op beleidsbeslissingen die hen raken (Faubion, 2002; Foucault, 1977; McKinlay & Starkey, 1998). Hieronder een voorbeeld van een manier waarop gemeenschapsontwikkeling een bijdrage kan leveren om mensen in kwetsbare posities een stem te geven.

Voorbeeld pluralistisch model

Sociaal werkers kunnen zich bezighouden met het ondersteunen van migrantengemeenschappen bij het verkrijgen van gelijke rechten en kansen in de samenleving. In plaats van alleen individuele gevallen van discriminatie of ongelijkheid aan te pakken, zouden ze politiserende praktijken kunnen aannemen door samen te werken met migrantengemeenschappen, om zo structurele barrières aan te pakken die hun integratie en participatie in de samenleving belemmeren. Dit kan bijvoorbeeld inhouden dat sociaal werkers samen met migrantengroepen lobbyen voor veranderingen in immigratiewetten en -beleid, pleiten voor gelijke toegang tot onderwijs, werkgelegenheid en gezondheidszorg, en strijden tegen discriminatie en racisme. Door politieke actie te ondernemen en samen te werken met lokale gemeenschappen en belangenorganisaties, kunnen sociaal werkers bijdragen aan het bevorderen van inclusieve beleidsmaatregelen en het creëren van een samenleving waarin migranten gelijke kansen hebben om te gedijen en bij te dragen.

Het radicale model om naar gemeenschapsontwikkeling te kijken is gebaseerd op volledige mensenrechten en gelijkwaardigheid. Het ziet gemeenschapsactivisme als een verlengstuk van de klassenstrijd en is sterk beïnvloed door socialisten, feministen, antiracisten en politiek gericht op gelijkheid voor mensen met een beperking. Deze

radicalere versie van gemeenschapsontwikkeling identificeert expliciet conflicten van belangen binnen de samenleving en sluit zich aan bij de armen en andere onderdrukte groepen. Binnen dit model staan de volgende aspecten centraal: het aanpakken van kwesties rond klimaat, discriminatie en vooroordelen, het verhogen van politiek bewustzijn over de verdeling van macht en rijkdom en het eisen dat een rechtvaardiger deel van de sociale uitkering wordt toegewezen voor gemeenschapsbelang (Ledwith, 2011). De inzet is het streven naar sociale rechtvaardigheid en het ontwikkelen van krachtige vormen van collectieve organisatie, om sociale verandering teweeg te brengen door fundamentele herverdeling van macht en middelen. Dit model om naar gemeenschapsontwikkeling te kijken sluit – onder andere – aan bij de ideeën van pedagoog Paolo Freire, die bekend stond om zijn radicale benadering van onderwijs en sociale verandering. Freire geloofde in het belang van het identificeren en bestrijden van onderliggende machtsstructuren en sociale ongelijkheden. Hij pleitte voor een participatieve benadering waarbij mensen zelf actief betrokken zijn bij het analyseren van hun situatie en het streven naar sociale rechtvaardigheid (Freire, 2017). Hieronder volgt een voorbeeld van een oproep die we kunnen scharen onder de radicalere bedoeling die gemeenschapsontwikkeling kan hebben.

Voorbeeld radicale model

Extinction Rebellion is geboren uit een diepgeworteld geloof: een geloof dat de overheid faalt in haar plicht om haar burgers te beschermen. In plaats daarvan blijft zij trouw aan industrieën die onze levens op het spel zetten. Maar wij weigeren stil te blijven zitten. Extinction Rebellion ontketent een golf van creatieve, vreedzame en soms disruptieve acties, omdat we geloven dat verandering niet langer uitgesteld kan worden. We drukken op de zenuwen van onze regering, dwingen hen om te luisteren en actie te ondernemen. Waarom? Omdat de geschiedenis ons heeft geleerd dat burgerlijke ongehoorzaamheid een krachtig instrument is voor verandering. Wij eisen niet alleen verandering; wij eisen een rechtvaardige transitie.

Een transitie die de stemmen en noden van hen die het hardst getroffen worden door de klimaatcrisis centraal stelt. Een transitie die degenen die het meest verantwoordelijk zijn voor de ecologische verwoesting ter verantwoording roept. Het is tijd om de balans te herstellen, om de toekomst veilig te stellen voor alle levende wezens op deze planeet. Sluit je aan bij Extinction Rebellion, en laten we samen bouwen aan een wereld die onze kinderen met trots kunnen erven (<https://extinctionrebellion.nl/>).

Bovenstaande modellen geven zicht op de invulling en bedoelingen die gemeenschapsontwikkeling kan hebben. Als lectoraat Duurzame Gemeenschappen streven we ernaar om deze diverse perspectieven te onderzoeken en te begrijpen, met speciale aandacht voor hun toepasbaarheid in verschillende situaties. Tegelijkertijd erkennen we dat het ontwikkelen van duurzame gemeenschappen meer vereist dan alleen kennis van modellen. Het vraagt ook om een diepgaand begrip van degenen die deel uitmaken van deze gemeenschappen, en van de wijze waarop de samenwerkings- en machtsrelaties tussen de gemeenschappen zich ontwikkelen.

Het ontwikkelen van duurzame gemeenschappen

Wanneer het gaat om de deelnemers van een gemeenschap, worden binnen het sociaal domein vaak buurtbewoners bedoeld die met de hulp van opbouwwerkers en community builders werken aan hun eigen doelen en het aangaan en verstevigen van hun informele relaties met andere bewoners (Gradener, Hofman, Iking & De Jong, 2023; Hofman et al., 2021; Huijgen & Fortuin, 2021; Veldboer et al., 2020). Uitsluitend oog hebben voor de persoonlijke doelen van bewoners kan er echter voor zorgen dat de wereld buiten de gemeenschap bewust of onbewust over het hoofd gezien wordt. In termen van sociaal kapitaal kan een exclusieve focus op de ontwikkeling van bonding (verbindend) sociaal kapitaal anderen als bedreigend zien en buitensluiten. Bijvoorbeeld bewoners, beroepskrachten en medewerkers van de lokale overheid die zich in eerste instantie niet in de gemeenschap bevinden (Lijster, 2022).

Bovendien kan informaliteit worden ervaren als wanorde, en zelfs bij actie bestaat het gevaar dat het beperkt blijft tot een tijdelijke ervaring zonder blijvende impact op het dagelijks leven buiten de gemeenschap. Het is daarom zinvol om gemeenschappen te bekijken vanuit een breder, systemischer en ecologisch perspectief. Met openheid en aandacht voor bridging en linking sociaal kapitaal; het sociaal kapitaal dat formele en informele verbindingen legt met andere deelnemers binnen en buiten de gemeenschap (Sennett, 2016). Deze benadering omvat niet alleen buurtbewoners, de opbouwwerker of community builder, maar beschouwt ook andere (sociale) beroepskrachten als integraal onderdeel van de gemeenschap, zoals leraren, pedagogen, wijkverpleegkundigen, wijkregisseurs en medewerkers van de lokale overheid.

Om ervoor te zorgen dat gemeenschapsvorming niet louter beperkt blijft tot een eenmalige gebeurtenis, is het belangrijk om te onderzoeken hoe gemeenschappen kunnen evolueren tot duurzame entiteiten. Duurzaamheid binnen het lectoraat Duurzame Gemeenschappen omvat enerzijds het langetermijnproces van ontwikkeling, versterking en vereniging van gemeenschappen, en anderzijds het uiteindelijke doel: het vestigen van duurzame gemeenschappen waarin mensen onderling vertrouwen hebben en waar persoonlijke en professionele relaties gedijen (Veldboer et al., 2020).

Om de ontwikkeling van duurzame gemeenschappen te bevorderen, is het cruciaal om de kwaliteit en gelijkwaardigheid van de onderlinge relaties en uitwisselingen tussen deelnemers te waarborgen. Het gaat er niet alleen om hoe deelnemers met elkaar samenwerken, het gaat ook om een diepgaand begrip van de machtsstructuren die deze interacties beïnvloeden en de mate waarin alle leden gelijkwaardig kunnen participeren. Om deze dynamiek te begrijpen is het 'spectrum van uitwisseling' zoals beschreven door Sennett in zijn boek *Samen* (2016) helpend. Binnen dit spectrum worden vijf soorten uitwisseling onderscheiden: de altruïstische uitwisseling, waar zelfopoffering onder

valt; de win-winitwisseling, waar beide partijen voordeel van hebben; gedifferentieerde uitwisselingen, waarbij de partijen zich bewust worden van verschillen; nulsom-uitwisseling, waarin een partij overwint ten koste van de andere; en de winner-takes-all-uitwisseling, waarbij een partij de ander vernietigt. De meest evenwichtige en gelijkwaardige vormen van uitwisseling bevinden zich in het midden van dit spectrum. Bij win-winitwisselingen leidt het evenwicht tussen competitie en coöperatie tot voordelen voor beide partijen, terwijl gedifferentieerde uitwisseling, het exacte midden van het spectrum, ruimte biedt voor het stellen van grenzen en beperkingen. Dit type uitwisseling draait om dialoog, waarbij de verschillen tussen de betrokkenen duidelijk worden. Dit contact kan leiden tot zelfinzicht. Op het eerste gezicht lijkt het op een win-winitwisseling, maar het is eerder reflectief en gericht op wat mensen over zichzelf leren, dan op het behouden van de relatie. Gedifferentieerde uitwisseling is volgens Sennett (2016) de meest evenwichtige en gelijkwaardige vorm van samenwerking.

Duurzame gemeenschappen vanuit een sociaal-ecologisch perspectief

We werken niet alleen aan 'duurzaamheid' in de zin van werken aan langetermijnoplossingen en stevige relaties. We pakken het thema 'duurzaamheid' ook bij de kop als doel. Onze samenleving staat voor grote uitdagingen als het gaat om het verzachten of waar mogelijk voorkomen van negatieve effecten van klimaatverandering. De vraagstukken die met deze uitdagingen gepaard gaan hebben een sterk technologisch karakter, zoals het afvangen van CO₂, het opwekken van duurzame energie of de inzet van digitaliseringstechnieken. Het lijkt verleidelijk om duurzaamheidsvragen primair vanuit een technologisch perspectief te benaderen, voortkomend uit een optimistische maakbaarheidsgedachte. Dit perspectief negeert echter de menselijke kant van het vraagstuk, terwijl dit essentieel is voor het slagen van de complexe klimaatuitdagingen. Immers, het klimaatvraagstuk is grotendeels veroorzaakt door menselijk handelen. Bovendien belemmert de complexiteit op het sociale vlak momenteel de

introductie van technologische oplossingen in de praktijk. Bewoners en gebruikers moeten een rol krijgen in het ontwerpen en inrichten van hun omgeving, zodat concrete toepassingen door hen ook geaccepteerd worden.

Binnen het lectoraat Duurzame Gemeenschappen zijn we geïnteresseerd in het ontwikkelen van gemeenschappen die zich expliciet bezighouden met het thema duurzaamheid en aandacht hebben voor de sociale aspecten van de duurzaamheidstransitie, ecologische rechtvaardigheid en het zoeken naar de balans tussen mens en natuur (Den Brabander, 2022; Den Brabander, De Jong, Van den Berg, Andries & Ham, 2024; Jansen, 2023). Het gaat hierbij om sociale thema's als (a) polarisatie rondom klimaatverandering, (b) integrale samenwerking tussen organisaties die belast zijn met de uitvoering van de duurzaamheidstransitie en (c) de sociale rechtvaardigheid van veranderingen in beleid en technologieën.

In het lectoraatsproject *De sociale kant van de energietransitie* (Ter Huurne, Van Riel, Franklin, Houben & Boonen, 2023) kwamen een aantal lessen naar voren die belangrijk zijn voor het vergroten van het eigenaarschap van bewoners in de context van de energietransitie: (a) behandel de energietransitie als een integraal vraagstuk, (b) zorg voor een sterke samenwerking tussen alle betrokkenen, (c) kijk zorgvuldig wat er speelt in de wijk en sluit daarbij aan, en (d) een goede relatie met bewoners, gestoeld op vertrouwen, kan de behoefte om energie te besparen of om zelfs te participeren in het transitieproces vergroten, en daarmee eigenaarschap stimuleren.

Samenwerken en macht binnen gemeenschapsontwikkeling

In de huidige samenleving zien we dat gedifferentieerde uitwisseling en gelijkwaardige samenwerking tussen deelnemers binnen en tussen gemeenschappen nog moeilijk tot stand komt. Overheden, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bedrijven richten zich vaak vooral op de problemen en behoeften van bewoners, en

bieden hulp aan in de vorm van top-down programma's en diensten (Phillips & Pittman, 2015). Deze steun wordt door ontvangers vaak ervaren als een opgelegde oplossing, of als een actie die vooral door beroepskrachten wordt geleid (Hofman et al., 2021). Foucaults gedachtegoed benadrukt de machtsdynamiek die hierbij een rol speelt: beroepskrachten en overheid behouden vaak de controle over de geboden hulp, wat resulteert in asymmetrische machtsverhoudingen en disciplinerende van de samenleving (Faubion, 2002; Foucault, 1977; McKinlay & Starkey, 1998).

Daarentegen wint de benadering van Asset Based Community Development (ABCD) steeds meer aan populariteit, waarbij de leiding juist bij de bewoners ligt in het streven naar sociale veranderingen (Kretzmann & McKnight, 1993; Russell & McKnight, 2022). ABCD moedigt bewoners aan om hun eigen middelen te mobiliseren en hun eigen doelen na te streven; de externe hulp van overheid en beroepskrachten wordt alleen ingeroepen wanneer dat nodig is (Hofman et al., 2021). Hierdoor wordt de traditionele machtsverdeling uitgedaagd en de macht gedecentraliseerd naar de bewoners zelf. Ondanks de waarde van ABCD voor gemeenschapsontwikkeling is er ook in deze benadering geen sprake van een gelijkwaardige uitwisseling en samenwerking; de machtspositie ligt voornamelijk bij bewoners.

Een alternatieve benadering om naar de samenwerkingsrelaties binnen gemeenschappen te kijken, benadrukt het belang van het benutten van de unieke capaciteiten van bewoners, beroepskrachten en overheid, en het gezamenlijk streven naar een evenwichtige dynamiek. Deze aanpak, ook wel bekend als community-up, vermijdt de overheersende rol van slechts één partij, omdat dit onbalans kan veroorzaken in het ontwikkelingsproces van de gemeenschap (Eelderink, 2020; Van der Vlegel-Brouwer et al., 2023; Van Hasselt, 2022). Verschillende auteurs hebben gewezen op de mogelijke negatieve effecten van de dominantie van één partij, waaronder onevenwichtige machtsverhoudingen en verminderde participatie van andere belanghebbenden (Brandsen,

Van de Donk & Putters, 2005; Helleman, 2016; Kruijer & Van der Zwaard, 2014; Van der Steen, Scherpenisse, Hajer, Van Gerwen & Kruijer, 2014). De kern van de community-up benadering ligt in het streven naar inclusie, wederzijds respect, gelijkwaardige uitwisseling en samenwerking tussen alle betrokken partijen. Dat maakt een gebalanceerde en doeltreffende aanpak van gemeenschapsontwikkeling mogelijk.

Samenwerken in de tussen-ruimte

Het streven naar gelijkwaardige samenwerking is uiterst complex en afhankelijk van verschillende factoren, zoals het specifieke vraagstuk, de aard van de relaties binnen de gemeenschap, de locatie en de context waarin de gemeenschap zich bevindt, maar vooral ook de normen en waarden die partijen er – impliciet of expliciet – op nahouden. Vaak bestaat er een spanningsveld tussen de ideeën van beleidsmakers en de realiteit van bewoners, waarbij de percepties en behoeften van beide partijen niet altijd overeenkomen (Habermas, 1987; Van der Lans, 2021). Het beeld van een tussen-ruimte, waarin werelden met elkaar verbonden worden en waarin verschillende perspectieven kunnen worden uitgewisseld, biedt een interessante kijk op de manier waarop de samenwerking kan plaatsvinden binnen en tussen gemeenschappen. Hannah Arendt beschouwde de wereld als een soort gemeenschappelijke tafel, waarbij mensen vanuit hun eigen gezichtspunt deelnemen aan deze gedeelde ruimte. Door het delen en bespreken van diverse perspectieven wordt het begrip van de wereld breder en completer, omdat het onmogelijk is om alle aspecten van de wereld te zien vanuit slechts één beperkt perspectief. Deze tussen-ruimte is een plek waar verschillende posities en hulpbronnen samenkomen, waar meningen kunnen botsen en waar van en met elkaar geleerd kan worden. Het begrijpen van de wereld als iets gedeelds, dat zowel scheidt als verbindt, vormt de kern van deze benadering van gemeenschapsontwikkeling (Raeymaeckers, Gradener, Van Dam, Botman, Driessens, Boxstaens & Tirions, 2021).

Gelijkwaardig samenwerken in de tussen-ruimte vraagt ook het zoeken naar vormen van *collaborative governance*, het gemeenschappelijk en gezamenlijk beheer van hulpbronnen door deelnemers van een gemeenschap. De link met fenomenen die we in de volksmond *commons* noemen ligt voor de hand (Gielen, 2023; Lijster, 2022). Een common is namelijk (a) een gemeenschap die (b) een hulpbron, fysisch of virtueel (c) in beheer neemt via een geheel van zelf bepaalde regels. Naast het begrip ‘commons’ worden vandaag de dag ook de begrippen ‘commoner’ – voor een lid van de commons-gemeenschap – en ‘commoning’ – voor de commons-activiteiten – gebruikt (Peeters, 2023). Commoning kan gezien worden als een manier om de sociale relaties tussen deelnemers aan een common te versterken. Met andere woorden, een manier om de samenwerking te bevorderen tussen de verschillende partijen die in de tussen-ruimte actief zijn. Het gaat om het versterken van de onderlinge verbondenheid, waarbij individuen en het collectieve met elkaar verweven zijn en waar hulpbronnen eerlijk gedeeld worden en duurzaam gebruikt (Peeters, 2023). De vraag is hoe de vijf mogelijke partijen in een dergelijke common zich tot elkaar kunnen verhouden in de tussen-ruimte. We lopen ze hieronder na (Helleman et al., 2019).

Van de *overheid* mogen we bijvoorbeeld verwachten dat ze ruimte creëert voor vrijwillige verbanden gericht op maatschappelijke kwesties, met aandacht voor het algemeen belang en lange termijndoelen. Dit betekent niet dat de overheid volledig afstand moet nemen en ruimte moet bieden aan de markt en de burger. Een sterke overheid is nodig wanneer het algemeen belang van alle burgers in het gedrang komt. Van Gestel (2015) spreekt over de garanderende, participerende en/of committerende rol die de overheid kan spelen.

Experimenteren om maatschappelijke vraagstukken op een (sociaal) ondernemende manier aan te pakken is hetgeen wat we van de *markt* mogen verwachten. Altijd met het oog op meervoudige waardencreatie.

Het vertrouwen in de overheid brokkelt af en het neoliberale vrije markt-denken staat onder druk (Lijster, 2022). De hoop van de samenleving is steeds meer gevestigd op de impact die maatschappelijke organisaties en de civil society hebben in de tussen-ruimte. Traditionele organisaties zoals kerken, vakbonden en verenigingen hebben echter aan invloed ingeboet (Helleman et al., 2019). Mensen worden bijvoorbeeld minder vanzelfsprekend lid van een vereniging, vakbond of kerk. Contacten zijn meer incidenteel en fragmentarisch en het is gebruikelijker geworden dat mensen steeds meer in wisselende groepjes af en toe iets doen. Deze ontwikkeling heeft grote gevolgen voor het sociale weefsel en het sociaal kapitaal van buurten en steden. Leidt die ontwikkeling er bijvoorbeeld toe dat de vrijwillige associaties van mensen, waar nu veel hoop op is gevestigd, veel meer tijdelijke coalities zullen zijn? Hoe het *maatschappelijke middenveld* zich verhoudt tot deze ontwikkeling en wat de plek is van bijvoorbeeld onderwijs-, welzijns- en zorginstellingen in de tussen-ruimte is niet gelijk duidelijk.

De diverse groepen *burgers* in onze samenleving vertonen een breed scala aan culturele, etnische, religieuze, seksuele en gendergerelateerde aspecten. Het is van essentieel belang dat burgers de vrijheid hebben om zichzelf uit te drukken zonder gereduceerd te worden tot slechts één facet van hun identiteit. Hoewel er bewonersinitiatieven en bijbehorende gemeenschappen bestaan, zijn ze niet altijd inclusief. Bijvoorbeeld religieuze gemeenschappen die erg naar binnen zijn gekeerd. Dit kan soms problemen opleveren bij initiatieven die gericht zijn op maatschappelijke kwesties en die de democratische legitimiteit in gevaar kunnen brengen. Hoe bewoners zich kunnen en willen positioneren in de tussen-ruimte is een vraag die we in ons lectoraat willen onderzoeken.

En, ten slotte, hebben we rekening te houden met de biofysische grenzen die er aan onze leefomgeving zitten; onze gebondenheid aan wat de *aarde* aan materiaal te bieden heeft en de energetische input van de zon (Peeters, 2011). Welke natuurlijke hulpbronnen hebben

we bijvoorbeeld tot onze beschikking en wat betekent dat voor de omstandigheden waarin de overheid, de markt, het maatschappelijk middenveld en de bewoners in de tussen-ruimte met elkaar kunnen samenwerken?

Het belang van meertaligheid en het vermogen om inter- en transdisciplinair samen te werken

Neoliberaal denken, dat de nadruk legt op individu, competentie en macht, heeft bijgedragen aan een afname van de samenwerkingsvaardigheden van mensen (Sennett, 2016). Veel beroepskrachten ervaren bijvoorbeeld moeilijkheden wanneer ze moeten samenwerken met de (lokale) overheid, met beroepskrachten uit andere domeinen (ook wel interdisciplinaire samenwerking genoemd), en met bewoners (ook wel transdisciplinaire samenwerking genoemd) (Choi & Pak, 2016; Vyt, 2012). Het is daarom zaak dat mensen hun vaardigheden voor samenwerking verbeteren en actief werken aan het opbouwen van vertrouwen en relaties met anderen.

Binnen het lectoraat Duurzame Gemeenschappen leggen we de nadruk op twee manieren om de onderlinge samenwerkingsrelaties te versterken. Ten eerste gebruiken we discursieve (talige) en niet-discursieve (niet-talige) methoden om de samenwerking rond gemeenschapsontwikkeling te stimuleren. Daarbij leggen we specifiek de nadruk op de waarde van sport, bewegen, kunst en cultuur (zie hoofdstuk 4 *Taal van verbinding: de kracht van kunst, cultuur, sport en bewegen*). Ten tweede benutten en verfijnen we in ons lectoraatsonderzoek verschillende generaties activiteitentheorieën – zoals expansief leren, social learning, boundary crossing en single-loop, double-loop en triple-loop leren – om samenwerking binnen en tussen gemeenschappen systeemtheoretisch en leertheoretisch te bekijken (Akkerman & Bruining, 2016; Bruining & Akkerman, 2020; Wenger-Trayner, Wenger & Wenger-Trayner, 2020). In deze publicatie lichten we boundary crossing (Akkerman & Bakker, 2011, 2012) er specifiek uit, vanwege het belang van deze leertheorie bij het vormgeven

van grensoverstijgende samenwerking tussen partijen die vanuit verschillende perspectieven naar een vraagstuk kijken (zie hoofdstuk 5 *Bruggen bouwen en Grenzen verleggen*).

Teamleden van het lectoraat Duurzame Gemeenschappen,
Kenniscentrum Sociale Innovatie Hogeschool Utrecht.

Teamleden van het lectoraat Duurzame Gemeenschappen,
Kenniscentrum Sociale Innovatie Hogeschool Utrecht.

“
Niet alleen verbale,
maar ook niet-
verbale communicatie
is belangrijk voor
gemeenschaps-
ontwikkeling, onder
meer door kunst
en cultuur, sport en
bewegen.

4 TAAL VAN VERBINDING: DE KRACHT VAN KUNST, CULTUUR, SPORT EN BEWEGEN

Om relaties aan te gaan en onderhouden en de samenwerking tussen deelnemers binnen en tussen gemeenschappen mogelijk te maken, is het belangrijk om te werken aan het 'spreken' van een gemeenschappelijke taal. Bij het begrip 'taal' denken we vaak aan verbale, gesproken manieren van communiceren. Maar niet iedereen heeft de mogelijkheid of voelt zich het meest prettig om zich op verbale wijze uit te drukken. Bovendien zijn niet alle individuen zichtbaar in een gemeenschap, vooral zij die zich in een kwetsbare of sociaal onrechtvaardige positie bevinden, zoals mensen met financiële problemen, vluchtelingen, ouderen en/of topsporters.

Daarom moeten we ons niet alleen richten op verbale vormen van communicatie, maar ook op niet-discursieve, niet-verbale manieren om relaties aan te gaan en te onderhouden, om op die manier gemeenschappen te versterken. Binnen het lectoraat concentreren we ons specifiek op de ontwikkeling van kennis rond twee niet-verbale manieren om aan gemeenschapsontwikkeling te werken, namelijk (a) kunst en cultuur en (b) sport en bewegen.

De kracht van kunst en cultuur

In de sociologie wordt de term 'cultuur' onder andere begrepen als een relationeel proces van het geven van betekenis en zin tussen mensen. Cultuur geeft inzicht in hoe mensen de wereld waarnemen en welke waarden zij koesteren. Cultuur is in deze benadering een dynamisch concept, wordt door mensen levend gehouden en is voortdurend in ontwikkeling (Van der Maas, Hamers, Dronkers, Aalbers & Bronsink,

2022). Cultuur is niet slechts een gevolg van ontwikkelingen, maar speelt een essentiële rol in het vormgeven van aspecten zoals natuur, economie, politiek en democratie (Otte & Gielen, 2020). Kunst neemt hierbij een bijzondere positie in: kunst is namelijk niet alleen gericht op de rationele en taalgerichte mens, maar kan ook alle zintuigen aanspreken. Bovendien kunnen kunsten onbekende facetten van de samenleving zichtbaar, voelbaar en bespreekbaar maken (Van der Maas & De Vos, in Spierings & Spierts, 2024). Kunst biedt een platform waar meer plaatsvindt dan alleen verbale en discursieve praktijken. Het initieert en stimuleert nieuwe ontmoetingen en dialogen tussen mensen, waarbij mensen toegang krijgen tot ervaringen die niet altijd eenvoudig onder woorden te brengen zijn. Er worden verschillende kunstvormen gebruikt, zoals beeldende kunst, muziek, drama, dans, fotografie, film en audiovisuele vormgeving. Maar ook andere culturele expressies zoals rituele optochten, tuinieren en koken. De ervaringen die hieruit voortkomen, kunnen leiden tot nieuwe manieren van kijken, denken, handelen en communiceren.

Binnen ons lectoraat richten we ons op ontmoetingen en dialogen en bevorderen we duurzame gemeenschappen vanuit wederzijdse afhankelijkheid. Deze gemeenschappen fungeren als katalysator voor het bevorderen van de kwaliteit van samenleven en het terugdringen van de sociale ongelijkheid.

De kracht van sport en bewegen

Ook sport en bewegen zijn belangrijk voor het bevorderen van gemeenschapsontwikkeling en het verminderen van sociale ongelijkheid (Markula-Denison & Pringle, 2007). Door sport en beweging voelen mensen zich verbonden en komen ze samen, niet alleen in sportclubs, maar ook in informele settings zoals skateboardparken, wandelgroepen en urban sportvoorzieningen (Van Ramhorst, Simon, Smits & De Vries, 2023). Sport en bewegen worden daarnaast steeds meer ingezet in de maatschappelijke opvang, bijvoorbeeld voor asielzoekers in AZC's (Smits & Knoppers, 2021).

Hoewel sport en bewegen steeds meer erkend worden als essentieel, blijft deelname voor sommigen moeilijk. Zo voelt niet iedereen zich welkom in de traditionele gemeenschappen rond sportclubs. Het is belangrijk om te begrijpen hoe verschillende groepen sport en bewegen ervaren, zodat niemand buitengesloten wordt. Ons onderzoek richt zich op de sociale aspecten van sport en bewegen, met als doel inzicht te krijgen in hoe sport- en beweginggemeenschappen worden gevormd en veranderen. Door kritisch te kijken naar machtsverhoudingen willen we sociale ongelijkheid in sport en bewegen verminderen en de deelname aan gemeenschappen vergroten (Markula-Denison & Pringle, 2007; Smits, 2023). Om succesvol te zijn, moeten (toekomstige) beroepskrachten die werkzaam zijn in verschillende domeinen leren hoe ze sport en bewegen effectief kunnen inzetten om duurzame gemeenschappen te ontwikkelen.

“
Gemeenschaps-
ontwikkeling vereist
een gelijkwaardige
samenwerking tussen
alle deelnemers van
een gemeenschap.

5 BRUGGEN BOUWEN & GRENZEN VERLEGGEN

Het lectoraat Duurzame Gemeenschappen vertrekt vanuit de basisgedachte dat gemeenschapsontwikkeling een gelijkwaardige samenwerking vereist tussen alle deelnemers van een gemeenschap. Voor medewerkers van de (lokale) overheid en beroepskrachten, maar ook voor bewoners vormt het een uitdaging om niet alleen binnen de eigen gemeenschap te werken aan bonding sociaal kapitaal, maar ook daarbuiten, over de grenzen van de eigen gemeenschap heen, om zo bridging en linking sociaal kapitaal te ontwikkelen.

Onderzoek en praktijkvoorbeelden tonen aan dat inter- en transdisciplinair samenwerken – samenwerken over de grenzen van de eigen gemeenschap heen – een complexe aangelegenheid is, die alle partijen voor uitdagingen plaatst: overheid, beroepskrachten en bewoners. Dit wordt geïllustreerd in lectoraatsprojecten zoals *Bruggenbouwers & Grensverleggers* en *Bewoners nemen regie in de wijk*, waar handelingsverlegenheid wordt ervaren. Het vereist niet alleen kennis en vaardigheden, maar ook de wil en bereidheid om deze vormen van samenwerking te ontwikkelen.

Boundary crossing als leertheorie om te leren samenwerken

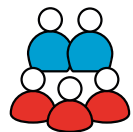
De boundary crossing-theorie biedt uitkomst om inter- of transdisciplinair samenwerken te bevorderen (Akkerman & Bakker, 2011, 2012). Deze leertheorie is gebaseerd op het uitgangspunt dat belemmeringen in grensoverstijgend werken leerpotentieel hebben. Boundary crossing gaat uit van de aanwezigheid van grenzen, belemmeringen in de samenwerking die voor discontinuïteit zorgen. Deze grenzen zijn vanuit de boundary crossing-theorie juist interessant, omdat ze uitlokken tot leren (leerpotentieel hebben). Belangrijk is om vanuit de grensinteracties

te onderzoeken waar dit leerpotentieel zit. De 'leermechanismen' bieden volgens de theorie mogelijkheden om de vaardigheden om inter- en transdisciplinair samenwerken op verschillende niveaus te ontwikkelen – intrapersoonlijk, interpersoonlijk en institutioneel – en op die manier bij te dragen aan lerende en duurzame gemeenschappen (Dingshoff, Nieman & Boonen, 2023).

Het 'grensleren' kan diverse vormen aannemen. Volgens Akkerman en Bakker (2011, 2012) zijn er vier manieren waarop inspanningen om grenzen te overbruggen kunnen leiden tot verbeterde samenwerking en nieuwe kennis: identificatie, coördinatie, reflectie en transformatie. Deze vier leermechanismen van boundary crossing worden benoemd door Akkerman & Bakker (2011, 2012) en Bakker & Akkerman (2014).

Leermechanisme: identificatie

Bij identificatie leren mensen, doordat ze grenzen tussen twee samenwerkende praktijken ervaren, op een andere manier te kijken naar beide praktijken. Ze verdiepen zich in de andere praktijk, of gaan deze met de eigen praktijk vergelijken. Zo ontstaat hernieuwd inzicht over de eigen kennis of werkwijzen en die van de ander. Deelnemers kunnen zo van elkaar leren en er is meer duidelijkheid over hoe hun praktijken zich van elkaar onderscheiden en tot elkaar verhouden. Bij dat identificatieproces worden de grenzen duidelijker en explicieter en gaan mensen op zoek naar manieren om ermee om te gaan (Akkerman & Bakker, 2011, 2012; Bakker & Akkerman, 2014).

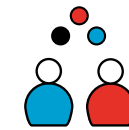
IDENTIFICATIE

Een voorbeeld van identificatie

Sociaal werkers en mbo-docenten in een wijk gaan het gesprek aan over de ondersteuning van jongeren met een lastige thuissituatie. Ze ontdekken hoe hun aanpak onderling verschilt en gaan daardoor kritisch nadenken over beide manieren van werken en de manier om daar goed mee om te gaan in de samenwerking.

Leermechanisme: coördinatie

Bij coördinatie proberen mensen beter af te stemmen met de andere praktijk. Vaak zit er dan een grens rond communicatie. Om die te overbruggen, maken de deelnemers in een samenwerking bijvoorbeeld nieuwe werkafspraken, richten ze een gezamenlijke werkruimte in, of nemen ze een nieuwe tool in gebruik. De inzet van middelen en procedures is kenmerkend voor coördinatie. Door het coördinatieproces verbetert de afstemming in een samenwerking en ontstaat meer onderling begrip. Er kan zelfs een meer gemeenschappelijke taal ontstaan, of gezamenlijke routines. Nieuwe grenzen zijn daardoor ook weer makkelijker te overbruggen. Soms gaan de samenwerkende praktijken door coördinatie ook meer in elkaar overlopen. De deelnemers van beide praktijken blijven daarbij steeds op zoek naar de balans tussen meer gezamenlijkheid en het behouden van hun eigen identiteit (Akkerman & Bakker, 2011, 2012; Bakker & Akkerman, 2014).

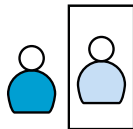
COÖRDINATIE

Een voorbeeld van coördinatie

Verschillende disciplines binnen het sociale en gezondheidsdomein kunnen gezamenlijke trainingen volgen om elkaars werk beter te begrijpen. Bijvoorbeeld: sociaal werkers die training krijgen van beroepskrachten vanuit de gezondheidszorg over psychische gezondheid, of de sociale determinanten van gezondheid.

Leermechanisme: reflectie

Van reflectie is sprake als grenzen ertoe leiden dat mensen moeite doen om hun eigen perspectief te verwoorden (perspectief maken) of juist het perspectief van de ander (of de andere praktijk) in te nemen (perspectief nemen). Deze uitwisseling van kennis en inzichten en het inleven in de ander, leidt tot meer onderling begrip en nieuwe inzichten (Akkerman & Bakker, 2011, 2012; Bakker & Akkerman, 2014).

REFLECTIE**Een voorbeeld van reflectie**

Sociale teams bestaande uit maatschappelijk werkers, psychologen, artsen en onderwijsprofessionals organiseren intervisiebijeenkomsten waar ze casussen bespreken en reflecteren op hun aanpak. Door elkaars perspectieven en ervaringen te horen, kunnen ze hun benaderingen verbreden en verrijken.

Leermechanisme: transformatie

Bij transformatie zetten mensen zich in voor een structurele verandering in de samenwerking. Meestal gebeurt dit als grenzen in die samenwerking de vorm hebben van een duidelijke confrontatie. Of wanneer de samenwerkingspartners inzien dat ze een uitdaging niet alleen op kunnen lossen en elkaar echt nodig hebben. Dan ontstaat de behoefte om dingen samen anders aan te pakken. Dit leidt tot (nadenken over) een gedeelde visie of aanpak en tot gerichte acties om die te realiseren. Daarbij kan ook 'hybridisering' ontstaan (Bronkhorst, Wansink & Zuiker, 2020): kennis, werkwijzen of systemen uit de verschillende praktijken worden samengevoegd, waardoor iets nieuws ontstaat, zoals een nieuw gezamenlijk doel, of een nieuwe projectaanpak. Grenzen tussen de praktijken vervagen dan. Ook kunnen bij transformatie grenspraktijken ontstaan: nieuwe praktijken op de grenzen van de bestaande samenwerking, met kenmerken van beide praktijken (Akkerman & Bakker, 2012; Bronkhorst et al., 2020), bijvoorbeeld een nieuw samenwerkingsverband of -project.

TRANSFORMATIE**Een voorbeeld van transformatie**

Drie wijkscholen hebben ieder hun eigen afspraken met leerlingen om pesten tegen te gaan. Binnen de scholen werkt dat goed, maar als de kinderen na schooltijd buitenspelen, zorgen de verschillende manieren waarop zij met pestsituaties omgaan ervoor, dat die niet altijd voorkomen of goed opgelost worden. De scholen besluiten daarom om samen met een jongerenwerkorganisatie een gezamenlijke, eenduidige aanpak te ontwikkelen, die in de scholen en de wijk wordt gehanteerd.

Om ervoor te zorgen dat een samenwerking (weer) soepel verloopt, is het mogelijk om de leermechanismen van boundary crossing actief te stimuleren. Bij het ontwikkelen van duurzame gemeenschappen kan kennis over de werking ervan helpen om in te schatten welk(e) leermechanisme(n) op welk niveau aangewakkerd zouden moeten worden om de grenzen die zorgen voor discontinuïteit te overbruggen. Binnen het lectoraat ontwikkelen we deze kennis.

Bruggen bouwen tussen bewoners, overheid en beroepskrachten

Opvallend is – en dat is terug te zien in de voorbeelden van de vorige paragraaf – dat de boundary crossing-theorie tot nu toe hoofdzakelijk gericht is geweest op beroepskrachten die grenzen tussen domeinen overschrijden bij hun samenwerking met andere beroepskrachten. De potentiële waarde van deze theorie voor het bevorderen van samenwerking tussen bewoners onderling en tussen bewoners, beroepskrachten en de (lokale) overheid is nog grotendeels onontdekt. In ons lectoraatsonderzoek willen we de inzichten van de boundary crossing-theorie uitbreiden naar samenwerkingsrelaties tussen bewoners onderling en tussen bewoners en beroepskrachten en overheden. Dat kan dan bijvoorbeeld op de volgende manieren.

Culturele uitwisselingsevenementen: het organiseren van bijeenkomsten waarbij buurtbewoners verschillende culturele aspecten delen, zoals kookavonden met gerechten uit verschillende culturen, feesten met traditionele muziek en dans, of kunsttentoonstellingen met werken van lokale artiesten. Hierdoor kunnen bewoners elkaars culturen en achtergronden beter begrijpen en waarderen.

Samenwerking in lokale projecten: het gezamenlijk organiseren van lokale projecten, zoals het opzetten van een buurtmoestuin, het organiseren van schoonmaakacties in de buurt, of het opzetten van een leesgroep of buurtbibliotheek. Deze projecten bieden de mogelijkheid voor bewoners om samen te werken, waardoor ze elkaars vaardigheden en kennis beter leren kennen en benutten. Bovendien kunnen bewoners in contact komen met maatschappelijke organisaties, ondernemers en de gemeente en gebruik maken van hun expertise en diensten.

Interactieve workshops: het organiseren van workshops waarbij bewoners verschillende vaardigheden kunnen leren van elkaar en van beroepskrachten. Dit kan variëren van kooklessen en naaicursussen, tot lessen in digitale vaardigheden. Door deze interactieve sessies kunnen buurtbewoners kennis delen en tegelijkertijd sociale banden opbouwen.

Buurtbijeenkomsten: het houden van regelmatige bijeenkomsten waarin buurtbewoners vrij kunnen praten over onderwerpen die hen bezighouden, zoals veiligheid, onderwijs, gezondheid of cultuur. Het stimuleert open gesprekken en zorgt voor een beter begrip van elkaars standpunten en behoeften.

“

De actieve deelname
van alle betrokkenen
staat centraal in onze
onderzoeksmethoden.

6 ONDERZOEKSPROGRAMMA EN VOORBEELDPROJECTEN

Binnen het lectoraat Duurzame Gemeenschappen voeren we projecten uit om inzicht te verschaffen in de eigenschappen van duurzame gemeenschappen. We onderzoeken wie de deelnemers zijn binnen deze gemeenschappen en hoe ze zich bewegen in de tussen-ruimten. Onze aanpak om duurzame gemeenschappen te ontwikkelen berust – onder andere – op het gebruik van meertaligheid en inter- en transdisciplinaire samenwerking.

In onze projecten streven we naar onderzoeksmethoden die aansluiten bij de kern van het lectoraat. We maken gebruik van participatieve vormen van onderzoek, zoals community-based participatory research (Leavy, 2022; Van Lieshout et al., 2021), waarbij de actieve deelname van alle betrokkenen centraal staat. Dit onderzoek is enerzijds gericht op het veranderen en verbeteren van de praktijk en anderzijds op het ontwikkelen van kennis. Ook voeren we Arts-Based Research uit, waarmee we meertaligheid ook een plaats geven in onze manier van onderzoek doen (Leavy, 2022; Van Heijst et al., 2019).

In ons lectoraatsonderzoek streven we ernaar duidelijke verbindingen te leggen met zowel de opleidings- als de beroepspraktijk. We proberen nauw aan te sluiten bij de opleidingspraktijk in de opzet en uitvoering van onze onderzoeksprojecten. Het lectoraat heeft sterke banden met het opleidingspraktijk van Hogeschool Utrecht, met duurzame samenwerkingen met het Instituut Social Work, het Instituut voor Ecologische Pedagogiek en het Instituut voor Onderwijs en Orthopedagogiek. We werken momenteel aan het versterken van de banden met het Instituut Archimedes (de tweede- en eerstegraads lerarenopleidingen) en het Instituut voor Paramedische Studies. Het

lectoraat draagt bij aan de inhoudelijke ontwikkeling en kennisvergroting via docent-onderzoekers die actief zijn binnen deze opleidingsinstellingen. Specifiek binnen de masteropleiding Community Development (Instituut Social Work) heeft het lectoraat een substantiële rol en draagt het bij aan de inhoudelijke invulling van deze opleiding.

Toepassingsgebieden en programmalijnen

In de komende periode concentreren we ons op vier toepassingsgebieden die nauw verbonden zijn met de programmalijnen van het onderzoek:

Sport, bewegen en duurzame gemeenschappen

Dit eerste toepassingsgebied weerspiegelt een belangrijk aspect van onze 'meertalige' benadering en richt zich op de rol van sport en bewegen als manieren om duurzame gemeenschappen te ontwikkelen, versterken en met elkaar te verbinden. Het onderzoek binnen dit domein heeft een lange geschiedenis binnen ons lectoraat.

Kunst, cultuur en duurzame gemeenschappen

Het tweede toepassingsgebied betreft kunst en cultuur als middel om duurzame gemeenschappen te ontwikkelen, versterken en aan elkaar te verbinden. De betekenis van kunst en cultuur in het bevorderen van duurzame gemeenschappen heeft eveneens een vaste plaats in ons onderzoek.

Onderwijs en duurzame gemeenschappen

Ons derde toepassingsgebied richt zich op de rol van onderwijs om duurzame gemeenschappen te ontwikkelen, versterken en elkaar te verbinden. Dit toepassingsgebied heeft een steeds prominere rol gekregen binnen het lectoraat en benadrukt de rol van onderwijs en het (leven lang) leren in relatie tot de ontwikkeling van duurzame gemeenschappen. We doen onder andere praktijkgericht onderzoek naar het ontwerp van leef- en leeromgevingen die het leren inter- en transdisciplinair samen te werken ondersteunen en mogelijk maken.

Sociale energietransitie en duurzame gemeenschappen

Dit vierde toepassingsgebied betreft de sociale aspecten van de energietransitie binnen wijken en buurten. De focus ligt op het ontwikkelen, versterken en verbinden van duurzame gemeenschappen om ervoor te zorgen dat iedereen – inclusief kwetsbare groepen – actief kan deelnemen aan deze duurzaamheidstransitie.

Voorbeeldprojecten

Hieronder volgt een korte beschrijving van enkele voorbeeldprojecten die de verschillende programmalijnen van het lectoraat inkleuring geven. Alle projecten zijn te vinden op hu.nl/onderzoek/projecten.

U on Board

In dit [\(promotie\)onderzoek](#) onderzoeken we de inzet van action-sport om kinderen in kwetsbare posities mee te kunnen laten doen in de samenleving.

Culture common en wijkcultuurhuizen voor een inclusieve stad Utrecht

Dit [promotieonderzoek](#) richt zich op de relatie tussen de inclusieve stad en de 'culturele commons'. Dit verwijst naar collectieve, culturele praktijken die op initiatief van bewoners ontstaan buiten, in en tussen markt en overheid. We willen nagaan hoe wijkcultuurhuizen in Utrecht kunnen bijdragen aan een meer inclusieve stad door te werken met culturele commons en 'commoning' principes.

Bruggenbouwers & grensverleggers

Binnen dit [project](#) focussen we ons op het leren interdisciplinair samenwerken en leggen we de verbinding met het interdisciplinair opleiden van sociale, pedagogische en educatieve beroepskrachten.

School en wijk slaan handen ineen voor burgerschapsvorming

In dit [promotieonderzoek](#) onderzoeken we de interdisciplinaire samenwerking tussen leraren en sociaal makelaars rondom burgerschapsvorming.

Bewoners nemen regie in de wijk

In dit [project](#) werken we aan gemeenschapsontwikkeling door Asset-Based Community Development (ABCD) te verbinden met, onder andere, participatief actieonderzoek. We gebruiken daarbij een lens om de deelnemers, kenmerken, ontwikkeling, en betekenis en waarde(n) van gemeenschappen te onderzoeken.

Energie in de wijk

In dit [project](#) onderzoeken we het belang van gemeenschappen en de samenwerking tussen bewoners, beroepskrachten en overheid in het kader van de sociale kanten van de energietransitie.

“

De komende jaren staat onze samenleving voor grote uitdagingen. Het is van cruciaal belang dat we samenwerken, grenzen overbruggen en nieuwe manieren vinden om vooruit te komen.

7 STREVEN NAAR DUURZAME GEMEENSCHAPPEN

In de schijnbaar rooskleurige situatie van Nederlands brede welvaart schuilt een verontrustende realiteit van gestaag afnemende hulpbronnen die cruciaal zijn voor toekomstige generaties. Zowel natuurlijk als sociaal kapitaal staan onder druk, met bedreigingen voor biodiversiteit, waterkwaliteit en sociale verbindingen. Het vertrouwen in instituties neemt af, en de monopolistische aanpak van complexe vraagstukken blijkt ineffectief. Gelukkig vindt er een verschuiving plaats van top-down naar bottom-up benaderingen, waarbij bewoners zelf aan de slag gaan om verandering te bewerkstelligen. Het ontwikkelen van eigenaarschap bij bewoners vereist echter meer dan alleen zelfredzaamheid; het vraagt om een gebalanceerde, community-up benadering waarbij gelijkwaardige samenwerking tussen bewoners, beroepskrachten en overheden essentieel is. Deze aanpak omvat een brede kijk op gemeenschappen: gemeenschappen als een middel om een bijdrage te leveren aan het oplossen van complexe maatschappelijke vraagstukken, maar ook als doel op zichzelf, om de sociale cohesie binnen de samenleving te vergroten.

Hoewel gemeenschappen vaak worden geprezen om hun verbindende kracht, is het ook belangrijk om de destructieve aspecten ervan te erkennen. Sommige gemeenschappen kunnen naar binnen gekeerd raken en anderen uitsluiten, wat kan leiden tot inefficiëntie, ongelijkheid en zelfs extremisme. Het is daarom van belang om te streven naar open, dynamische gemeenschappen die relationeel van aard zijn, diversiteit omarmen en bruggen slaan met andere gemeenschappen.

Het streven naar duurzaamheid binnen het lectoraat omvat zowel het langetermijnproces van ontwikkeling en versterking van

gemeenschappen, als het uiteindelijke doel: het vestigen van duurzame gemeenschappen waarbinnen mensen onderling vertrouwen hebben, en waar persoonlijke en professionele relaties gedijen. De kwaliteit en gelijkwaardigheid van de onderlinge relaties tussen deelnemers en de mate waarin en manier waarop deelnemers van gemeenschappen met elkaar samenwerken, zijn cruciaal voor het vermogen van gemeenschappen om zich duurzaam te ontwikkelen. Van bijzonder belang zijn gemeenschappen die zich expliciet bezighouden met het thema duurzaamheid en die aandacht hebben voor het vergroenen en verduurzamen van de leefomgeving.

Gelijkwaardig samenwerken binnen en tussen gemeenschappen is echter complex en wordt beïnvloed door de aanwezige machtsrelaties en andere factoren, zoals tijdsgeest, context, geldende normen en waarden en vraagstukken waaraan gewerkt wordt. Het lijkt erop dat mensen de afgelopen jaren het vermogen om samen te werken zijn kwijtgeraakt. Zo ervaren veel beroepskrachten moeilijkheden bij het samenwerken met de (lokale) overheid, beroepskrachten uit andere domeinen en bewoners.

Binnen het lectoraat Duurzame Gemeenschappen werken we op twee manieren aan het versterken van de onderlinge samenwerkingsrelaties en -vaardigheden ten behoeve van de ontwikkeling van gemeenschappen. Enerzijds maken we gebruik van zowel discursieve (verbale) als niet-discursieve (niet-verbale) methoden om de samenwerking rond gemeenschapsontwikkeling te stimuleren, waarbij we specifiek de nadruk leggen op de waarde van sport, bewegen, kunst en cultuur in dit proces. Anderzijds benutten en verfijnen we in ons lectoraatsonderzoek verschillende activiteitentheorieën om het samenwerken binnen en tussen gemeenschappen systeemtheoretisch en leertheoretisch te bekijken. Boundary crossing, een leertheorie die belemmeringen in grensoverstijgend werken als leerpotentieel ziet, biedt bijvoorbeeld mogelijkheden om het leren van inter- en transdisciplinair samenwerken te bevorderen. Grensleren kan verschillende vormen aannemen,

waaronder identificatie, coördinatie, reflectie en transformatie, en draagt mogelijk bij aan lerende en duurzame gemeenschappen op verschillende niveaus. Het valt op dat de boundary crossing-theorie tot nu toe voornamelijk gericht is geweest op beroepskrachten die domeingrenzen overschrijden bij hun samenwerking. Echter, de potentie van deze theorie voor het bevorderen van samenwerking tussen bewoners onderling en met beroepskrachten en overheden blijft grotendeels onontgonnen. In ons lectoraat willen we de inzichten van deze theorie uitbreiden naar samenwerkingsrelaties tussen bewoners, beroepskrachten en overheden, om zo een meer inclusieve en effectieve benadering van gemeenschapsontwikkeling te bevorderen.

De komende jaren staat onze samenleving voor grote uitdagingen. Het is van cruciaal belang dat we samenwerken, grenzen overbruggen en nieuwe manieren vinden om vooruit te komen. Laten we niet aan de zijlijn blijven toekijken, maar actief meedoen aan het bouwen van veerkrachtige, inclusieve en dynamische gemeenschappen die in staat zijn om de huidige obstakels te overwinnen en een duurzame toekomst te creëren. Laten we niet verzanden in een machtsspel, maar met elkaar een gelijkwaardig samenspel creëren. Want alleen samen kunnen we het verschil maken!

DANKWOORD

Mijn werkende leven kenmerkt zich aan de ene kant door een geleidelijke, maar voortdurende zoektocht naar nieuwe mogelijkheden en niet vanzelfsprekende verbindingen. Aan de andere kant heb ik steeds de innerlijk drang om te zorgen voor overzicht en rust te midden van al die complexiteit. Mijn leven lijkt misschien dynamisch en open, maar is eigenlijk ook heel vaak naar binnen gekeerd, omringd door degenen die het dichtst bij me staan. Thuis vind ik stabiliteit, een toevluchtsoord, weg van drukke wereld. Waar ik kan terugkeren naar het oude en vertrouwde. Met mijn Brabantse roots, gezelligheid en een goed gevoel voor slechte humor hoop ik een bijdrage te leveren aan de gemeenschappen waar ik onderdeel van ben. Ik wil werken aan een omgeving waar iedereen zich veilig en thuisvoelt, waar we elkaars inzet en bijdrage waarderen en erkennen.

Deze openbare les geeft blijk van de waardering en erkenning die ik de afgelopen jaren heb gekregen. En daarvoor ben ik dank verschuldigd. In het bijzonder aan een aantal van jullie. Speciale dank gaat uit naar Nico: ik leer veel van jou, vooral van jouw leiderschap. Je daagt me op een hele fijne manier uit, vanuit vertrouwen en verantwoordelijkheid. Dank voor de kans die je me gegeven hebt om eerst waarnemend en nu dragend lector te zijn van dit mooie lectoraat. Collega's van het lectoraatsteam Duurzame Gemeenschappen, jullie hebben mij met jullie ongezouten feedback, kritische noten en open en eerlijke reacties enorm geholpen bij het schrijven van deze openbare les. Aart, Froukje en Maarten, jullie helpen me nog meer, door vanuit jullie bevoegdheid de onderzoekslijnen onder je hoede te nemen, zodat ik tijd en ruimte overhoud voor heel veel andere dingen. Collega's van het KSI-lectorenteam, ik voelde me al snel één met het team, gewaardeerd en serieus genomen. Dank daarvoor! Een speciaal woord van dank aan Mirjam; de een-tweetjes die we hebben waardeerd ik nog iedere dag.

Of het nu over het lectoraat gaat of over onze andere werkzaamheden: innoveren, verbinden, aanklooien en pionieren.

Belangrijk voor mij zijn ook de gemeenschappen dicht bij huis. Mijn vrienden, sommigen al meer dan twintig jaar. Dank dat jullie onderdeel zijn van mijn sociaal kapitaal. En natuurlijk mijn (schoon)familie. Lieve Hans, Annemieke en Paul; dank dat we altijd bij jullie aan mogen kloppen. Lieve pap en mam, lieve Hanneke, Martin, en mijn nichtjes Lotte en Sanne: ik weet hoe trots jullie op me zijn, ook al wil ik dat niet altijd horen. Dank dat jullie er zijn, op welke manier dan ook. En ten slotte een dankwoord aan mijn grootste en belangrijkste fans thuis. Lieve Anne, ik schreef het ooit, en ik schrijf het weer, omdat het gewoon waar is: "Ben veel meer nog, ben de man die alles kan, alles kan want ik ben jouw man" (Acda, 2007). Lieve Emily, mijn wijsneusje, mijn kwebbelkont, je lijkt echt op je moeder, met wat 'gadgets' van mij. Lieve Lauren, je bent bijna twee maanden oud en alles is nieuw. Ik prijs me gelukkig. Meiden, sta altijd open en heb oog voor de ander. Ik hoop dat we met elkaar een verbindende context kunnen creëren waarin jullie veilig kunnen opgroeien en kunnen ontwikkelen in 'een wereld zonder grenzen'. Ik hou van jullie!

Anton Boonen, september 2024

CURRICULUM VITAE

Dr. Anton Boonen is opgeleid als pedagoog en onderwijskundige aan de Universiteit Utrecht. Van 2010 tot en met 2016 is hij verbonden geweest aan de Vrije Universiteit Amsterdam (Afdeling Onderwijsneurowetenschappen) en de lerarenopleiding basisonderwijs van Hogeschool Windesheim in Zwolle.

Anton is sinds januari 2017 werkzaam bij Hogeschool Utrecht, in eerste instantie als hogeschoolhoofddocent bij de lerarenopleiding Basisonderwijs en

het lectoraat Beroepsonderwijs (kenniscentrum Leren en Innoveren). Sinds 2019 is hij verbonden aan het lectoraat Participatie & Stedelijke Ontwikkeling, eerst als senior-onderzoeker en later als waarnemend lector. Sinds 1 oktober 2023 is hij dragend lector van het lectoraat dat onder zijn leiding haar huidige naam kreeg, namelijk Duurzame Gemeenschappen (Sustainable Communities).

Het onderzoek van Anton richt zich op de cruciale samenwerking tussen beroepskrachten, bewoners en overheid. Het bevordert interdisciplinaire en transdisciplinaire samenwerking om complexe maatschappelijke uitdagingen aan te pakken. Dit vereist het bouwen van bruggen, het doorbreken van grenzen en het verbinden van werelden. Anton is copromotor van een promotieonderzoek over dit onderwerp, uitgevoerd in samenwerking met de Universiteit Utrecht. Als lector is hij ook betrokken bij SPRONG-aanvragen waaronder SURE, PREVENT en Creating Cultures for Care.

Naast zijn lectoraatswerk is Anton onder andere initiator en programmaleider van het innovatieve programma Utrecht Leert Vernieuwend Opleiden en probeert hij door de focus te leggen op interdisciplinair opleiden het personeelstekort in en om het onderwijs aan te pakken.

Anton is als lector onder meer verbonden aan het lectoratenplatform Stad en Wijk, het lectorenplatform Sociaal Werk, de werkgroep van de beroepsvereniging Sociaal Werk, het landelijk expertisecentrum PO en VO, de vereniging van Lerarenopleiders (VELON) en het Landelijk Kenniscentrum Gemengde Scholen.

REFERENTIES

Akkerman, S. F., & Bakker, A. (2011). Boundary crossing and boundary objects. *Review of educational research*, 81(2), 132-169.

Akkerman, S. F., & Bakker, A. (2012). Het leerpotentieel van grenzen. *Opleiding & Ontwikkeling*, 25(1), 15-19.

Akkerman, S., & Bruining, T. (2016). Multilevel Boundary Crossing in a Professional Development School Partnership. *Journal of the Learning Sciences*, 25(2), 240-284.

Bakker, A., & Akkerman, S. (2014). Leren door boundary crossing tussen school en werk. *Pedagogische Studiën*, 91(1), 2-21.

Bhattacharyya, J. (2004). Theorizing community development. *Community Development*, 34(2), 5-34.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital in J.G. Richardson (ed). *Handbook of Theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood Press.

Bovens, M., Tiemeijer, W., Keizer, A., Hulscher, S., De Boer, T. & Cordington, P. (2023). *Grip. Het maatschappelijk belang van persoonlijke controle*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Branden, T., Van de Donk, W. & Putters, K. (2005). *Griffins or Chameleons? Hybridity as a Permanent and Inevitable Characteristic of the Third Sector*. *International Journal of Public Administration*, 28(9-10), 749-765.

Bronkhorst, L. H., Wansink, B. G. J., & Zuiker, I. (2020). Objecten zijn wel een ding1: de rol van (grens) objecten in samenwerkingen tussen onderzoekers en onderwijsprofessionals. *Pedagogische Studiën*, 97(3), 237-262.

Bruining, T., & Akkerman, S. F. (2020). *Ontwikkeling van lerarenopleidingen door het leerpotentieel van grenzen te benutten*. VELON Kennisbasis Lerarenopleiders – Katern 4: Samen in school opleiden.

Choi, B.C.K., & Pak, A.W.P. (2006). Multidisciplinarity, interdisciplinarity and transdisciplinarity in health research, services, education and policy: 1. Definitions, objectives, and evidence of effectiveness. *Clinical and Investigative Medicine*, 29(6), 351-364.

Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dekker, P., & Uslaner, E. M. (Eds.) (2003). *Social capital and participation in everyday life*. Londen: Routledge.

Den Brabander, R. (2022). *Ecosociaal werk. Van klimaatneutraal naar klimaatrechtvaardig*. Publicatie lectorale rede Richard den Brabander, Hogeschool Inholland.

Den Brabander, R., De Jong, J., Van den Berg, K., Andries, M., & Ham, M. (2024). *Ecosociale praktijken. Tien portretten*. Publicatie ontwikkeld door Beroepsvereniging van Professionals Sociaal Werk, Lectoraat Ecosociaal Werk Inholland & Movisie.

De Klerk, M. D., Eggink, E., Van Echtelt, P. V., Kromhout, M., & Van den Berg, E. (2022). *Uitdagingen in het sociaal domein: Nieuwe gemeentebesturen aan zet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

De Klerk, M., Eggink, E., Plaisier, I., & Sadiraj, K. (2023). *Zicht op zorgen. Kerncijfers over de problemen, hulpbronnen, leefsituatie en ondersteuning van mensen in het sociaal domein*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dépelteau, F. (2018). *The Palgrave Handbook of Relational Sociology*. Cham (Switzerland): Springer International Publishing AG.

De Vos, N., & Verhagen, S. (2017). *Participatie & Stedelijke Ontwikkeling. De impact van sport, kunst en gemeenschappen*. Openbare les Kenniscentrum Sociale Innovatie Hogeschool Utrecht.

Dingshoff, M., Nieman, E. & Boonen, A. J. H. (2023). *Boundary crossing. Genzen overbruggen in de interprofessionele samenwerking tussen school, kinderopvang en welzijnswerk*. Rapportage Kenniscentrum Sociale Innovatie Hogeschool Utrecht.

Eelderink, M. (2020). *Handboek participatief actieonderzoek: samen bouwen aan een betere wereld*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Faubion, J. D. (2002). *Power: The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984*. Londen: Penguin Books.

Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Pantheon Books.

Freire, P. (2017). *Pedagogy of the oppressed*. London: Penguin Classics.

Galvao, A., Mascarenhas, C., Marques, C., Ferreira, J., & Ratten, V. (2019). Triple helix and its evolution: a systematic literature review. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 10(3), 812-833.

Gielen, P. (2023). *Vertrouwen. Bouwen op cultureel 'gemeen'*. Valiz ism Departement Cultuur, Jeugd & Media, Vlaamse Gemeenschap

Gilchrist, A. (2019). *The well-connected community. A networking approach to community development*. Bristol: Policy Press.

Gradener, J., Hofman, J., Iking, J. & De Jong, J. (2023). *Laten we het eens over samenlevingsopbouw hebben*. Landelijke Actieagenda de Kracht van Samenlevingsopbouw.

Habermas, J. (1987). *The theory of communicative action, volume 2: the critique of functionalist reason*. Boston: Beacon Press.

Helleman, G. (2016). *Op zoek naar nieuwe verhoudingen; over de relatie tussen de geplande en geleefde stad*. Den Haag: Lectoraat Grootstedelijke Ontwikkeling, Haagse Hogeschool.

Helleman, G., Majoor, S., Smit, V., & Walraven, G. (2019). *Plekken van hoop en verandering: samenwerkingsverbanden die lokaal verschil maken*. Eburon.

Hofman, J., Jeurig, K., Van Mierlo, T., Oelkers, B. & Visser, E. (2021). *Altijd nieuw gedoe. Buurtmakers vanuit asset based community development op weg naar nieuwe democratie*. Amersfoort: Wilco drukkerij.

Hooghiemstra, E., & Pelt, M. V. (2020). *De kennis-en onderzoeksagenda sociaal werk*. Utrecht: Movisie.

Huijgen, A. & Fortuin, K. (2021). *ABCD: Naar veerkrachtige gemeenschappen. Over gemeenschappen, impact en handelingsperspectieven voor gemeenten*. Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners.

Ieven, B., Van Rooden, A., Schuilenburg, M., & Van Tuinen, S. (2011). *De nieuwe Franse filosofie. Denkers en thema's voor de 21^e eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. London: Cape.

Jansen, E. (2023). *Alledaags Duurzaam: Naar toekomstbestendig welzijn*. Publicatie bij lectorale rede Erik Jansen, HAN University of Applied Sciences Nijmegen.

Kretzmann, J. P., & McKnight, J. (1993). Building communities from the inside out.

Kromhout, M., Kornalijslijper, N. & De Klerk, M. (red.) (2018). *Veranderde zorg en ondersteuning voor mensen met een beperking. Landelijke evaluatie van de Hervorming Langdurige Zorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kromhout, M., Van Echtelt, P. & Feijten, P. (2020). *Sociaal domein op koers? Verwachtingen en resultaten van vijf jaar decentraal beleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kruiter, A. & Van der Zwaard, W. (2014). *Dat is onze zaak; over eigenaarschap in het publieke domein*. Den Haag: RMO.

Leavy, P. (2022). *Research design: Quantitative, qualitative, mixed methods, arts-based, and community-based participatory research approaches*. Guilford Publications.

Ledwith, M. (2011). *Community development (second edition): A critical approach*. Bristol University Press, Policy Press.

Lijster, T. (2022). *Wat we gemeen hebben*. Amsterdam: Uitgeverij De Bezige Bij.

Markula-Denison, P., & Pringle, R. (2007). *Foucault, sport and exercise: Power, knowledge and transforming the self*. Londen: Routledge.

Mattesich, P., & Monsey, M. (2004). *Community Building: What makes it work*. St. Paul, MN: Wilder Foundation.

McKinlay, A., & Starkey, K. (1998). *Managing Foucault: Foucault, management and organization theory*. Thousand Oaks: Sage Publication.

Middleton, A., Murie, A., & Groves, R. (2005). Social capital and neighbourhoods that work. *Urban studies*, 42(10), 1711-1738.

NJI (2022). Praktijkvoorbeelden van en voor gemeenten. Geraadpleegd 26 januari 2022 via <https://www.nji.nl/coronavirus/praktijkvoorbeelden-gemeenten>.

Otte, J. F. (2015). *Binden of overbruggen? Over de relatie tussen kunst, cultuurbeleid en sociale cohesie*. Rijksuniversiteit Groningen.

Otte, H., & Gielen, P. (2020). *Culturele democratie is leeg zonder politieke democratie. Cultureel Kapitaal*.

Peeters, J. (2023). Economie in meervoud. Wegwijzers naar een sociaal-ecologische economie. *Oikos*, 71-89.

Peeters, J. (2011). *Een veerkrachtige samenleving. Sociaal werk en duurzame ontwikkeling*. Berchem: Uitgeverij EPO.

Phillips, R., & Pittman, R. (2015). *An introduction to community development*. Londen: Routledge.

Pommer, E., Boelhouwer, J., Eggink, E., Marangos, A. & Ooms, I. (2018). *Overall rapportage sociaal domein 2017. Wisselend bewolkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Raeymaeckers, P., Gradener, J., Van Dam, S., Botman, S., Driessens, K., Boxstaens, J., & Tirions, M. (2021). *Denken over sociaal werk: samenleving, rechtvaardigheid & praktijk*. Leuven: Acco.

Russell, C., & McKnight, J. (2022). *The Connected Community: Discovering the Health, Wealth, and Power of Neighborhoods*. Berrett-Koehler Publishers.

Sennett, R. (2016). *Samen*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff.

Smits, F. C. (2023). *Understanding youth in sport: A Foucauldian lens on power, discourse and knowledge in youth sports* (Doctoral dissertation, Utrecht University).

Smits, F., & Knoppers, A. (2022). Leaders building relationships with young refugees during a sport project. *Sport in society*, 25(3), 654-670.

Spierings, F. & Spierts, M. (2024). *Basisboek Sociaal Werk*. Amsterdam: Uitgeverij Boom

Ter Huurne, M., Van Riel, J., Franklin, N., Houben, S., & Boonen, A.J.H. (2023). *De sociale kant van de energietransitie: Een praktijkgericht onderzoek naar eigenaarschap over de energietransitie van bewoners in de wijk Smitsveen in Soest*. Rapportage Kenniscentrum Sociale Innovatie Hogeschool Utrecht.

Van den Berg, M (2023). *De Beleidsbubbel. En hoe we die liefdevol leeg laten lopen*. Verhaal met impact.

Van der Maas, A., Hamers, A., Dronkers, F., Aalbers N., & Bronsink, J. (2022). *Cultuur voor iedereen in de stad Utrecht: Onderzoek naar de bijdrage van wijkcultuurhuizen ter bevordering van inclusieve cultuurparticipatie in de stad Utrecht*. Rapportage Hogeschool Utrecht.

Van der Meulen, B., Jongbloed, B. W. A., Kaiser, F., Eimers, T., den Boer, P., Leest, B., ... & Lodewick, J. (2023). *Vandaag is het 2040: Toekomstverkenning voor middelbaar beroepsonderwijs, hoger onderwijs en wetenschap*. Nijmegen/Utrecht/Enschede/Amsterdam: KBA Nijmegen, ResearchNed, Andersson Elffers Felix, CHEPS, Kohnstamm Instituut. Rapport 23-10.

Van der Lans, J. (2011). *Loslaten, vertrouwen, verbinden; over burgers & binding*. Amsterdam: Nationale Goede Doelen Loterijen / Stichting DOEN.

Van der Steen, M., Scherpenisse, J., Hajer, M., Van Gerwen, O. & Kruitwagen, S. (2014). *Leren door doen; overheidsparticipatie in een energieke samenleving*. Den Haag: NSOB/PBL.

Van der Vlegel-Brouwer, W., Eelderink, M., & Bussemaker, J. (2023). Participatory action research as a driver for health promotion and prevention: A co-creation process between professionals and citizens in a deprived neighborhood in the Hague. *International Journal of Integrated Care*, 23(4): 13, 1-10.

Van Gestel, N. (2015). *De kracht van de gemeenschap*. Nijmegen: Valkhof Pers.

Van Hasselt, E. (2022). Community up. Gelijkwaardig samenwerken tussen overheid en inwoners. *Ruimte & Wonen*, 1, 26-35.

Van Heijst, P., De Vos, N., & Keinemans, S. (2019). *Arts-Based Research voor het sociaal domein. Op kunsten gebaseerd praktijkgericht onderzoek*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Van Lieshout, F., Jacobs, G., & Cardiff, S. (2021). *Actieonderzoek Principes en onderzoeksmethoden voor participatief veranderen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Van Peperstraten, F. (1999). *Samenleving ter discussie. Een inleiding in de sociale filosofie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Van Ramhorst, K., Simon, J., De Vries, R. & Smits, F. (2023). *Zuilense Vecht Lin(k)t Urban Sports*. Rapportage Kenniscentrum Sociale Innovatie Hogeschool Utrecht.

Van Regenmortel, T. (2008). *Zwanger van empowerment. Een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. [Oratie]*. Eindhoven: Fontys Hogescholen.

Van Regenmortel, T. (2011). *Lexicon van empowerment*. [Marie Kamphuis-lezing 2011]. Utrecht: Marie Kamphuis Stichting.

Van Regenmortel, T. (2020). *Bouwen aan een wetenschappelijke basis voor sterk sociaal werk. Onderzoek dat er toe doet! [Oratie]*. Tilburg: Tilburg University.

Van Regenmortel, T. (2022). Sterk sociaal werk: een beroep en wetenschap, relevant voor praktijk en beleid. *Viewz. Visie en expertise in welzijn en zorg*, 2, 10-14.

Veldboer, A. P. M., Engbersen, R., Hooghiemstra, E., Jansen, J., Koeter, L., Repetur, L., ... & Rözer, J. (2022). *Lexicon nabijheid en sociaal werk*. In *Lexicon nabijheid en sociaal werk* (pp. 1-206). Utrecht: Movisie.

Verharen, L., & Rözer, J. (2022). Menselijk en sociaal kapitaal. In *Lexicon nabij sociaal werk* (pp. 38-43). Movisie.

Vyt, A. (2012). *Interprofessioneel en interdisciplinair samenwerken in gezondheid en welzijn*. Antwerpen. België: Garant.

Wakefield, S. E., & Poland, B. (2005). Family, friend or foe? Critical reflections on the relevance and role of social capital in health promotion and community development. *Social Science & Medicine*, 60(12), 2819-2832.

Wenger-Trayner, E., Wenger, E., & Wenger-Trayner, B. (2020). *Learning to make a difference: Value creation in social learning spaces*. Cambridge: University Press.

Woolcock, M. (1998). Social capital and economic development: towards a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27, 151-208.

Woolcock, M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *ISUMA Canadian Journal of Policy Research*, 2, 11-17.

Ziegler, F. & Gautier, T. (2023). *Een wereld van gemeenschappen*. Rotterdam: Lemniscaat.

COLOFON

Auteur

Dr. Anton J.H. Boonen

Openbare les

25 september 2024
Lectoraat Duurzame
Gemeenschappen

ISBN

978-90-8928-163-0

Eindredactie

Mariek Hilhorst Tekstredactie en
Productiebegeleiding

Fotografie

Femke van den Heuvel

Vormgeving

RAAK Grafisch Ontwerp, Utrecht

Drukwerk

De Bondt, Barendrecht

Hogeschool Utrecht

Padualaan 101
3584 CH Utrecht

Postbus 85397
3508 AJ Utrecht

Telefoon

088 481 92 22
06 25 422 353

E-mail

anton.boonen@hu.nl

Website

[https://www.hu.nl/onderzoek/
duurzame-gemeenschappen](https://www.hu.nl/onderzoek/duurzame-gemeenschappen)

**HIER
KOMT
ALLES
SAMEN**